LUCIAN CROITORU

Capcana intervenţiilor în ordinea pieţei

Terra Libertas

LUCIAN CROITORU

Capcana intervenţiilor în ordinea pieţei

2023

Terra Libertas

The situation seems here to be that, before we can explain why people commit mistakes, we must first explain why they should ever be right. Hayek, *„Economics and Knowledge”,* republicat din Economica IV (1937) in Individualism and Economic Order, 1948, p.3-56).

*Am refuzat cu încăpățânare să recunoaștem că intervențiile nepotrivite ale statului au avut un rol în eșecurile din economie. Din cauza neîncrederii în instituțiile și mecanismele pieței, am adoptat de prea multe ori soluții constând în noi și noi combinații de intervenții guvernamentale. Singurul rezultat a fost agravarea problemelor. (*Mugur Isărescu, „Oferta mea electorală”, 11 octombrie 2000).

*Virtually all the benefits of civilization, and indeed our very existance, rest, I believe, on our continuing willingness to shoulder the burden of tradition. These benefits in no way justify the burden. But the alternative is poverty and famine” (*Hayek, „The Fatal Conceit: Errors of Socialism”, p. 63).

Ca răspuns la criza economică din 2008 și la pandemia de Covid-19 începută în 2020, guvernele lumii și băncile centrale au utilizat masiv instrumentele de care dispun, pentru a contracara evoluțiile negative determinate de acele evenimente. S-au făcut relaxări cantitative, au crescut datoriile publice și s-a apelat la o reglementare prudențială care poate fi caracterizată

ca excesivă și, în principiu, ineficientă, dacă o judecăm după complexitate și după potențialul său de a stimula inovarea în sectorul financiar, un sistem complex ce utilizează competiția ca procedură de descoperire a mijloacelor, cu care să ocolească (să se adapteze la) orice reglementări. Este posibil chiar ca această reglementare, împreună cu celelalte politici ale guvernelor și băncilor centrale, să fi făcut „mai dificilă provocarea de a preveni alte crize ”, pentru că „au generat… o erodare în plus atât a disciplinei interne, cât și a disciplinei de piață (White, 2014, p. 10). Pare că falimentul Silicon Valey Bank și alte bănci ce au avut probleme la începutul anului 2023 confirmă această abordare, deși economiștii și politicienii de stânga s-au grăbit să identifice cauza problemelor în insuficienta reglementare. În mod firesc, a apărut întrebarea cu caracter general: în ce măsură acele intervenţii ieşite din comun au afectat și ar putea afecta în continuare caracterul de piață al economiilor capitaliste? Sau, cu alte cuvinte, în ce măsură au afectat și vor continua să afecteze intervențiile statului rolul pieţelor în alocarea resurselor?

Cred că este necesar să răspundem adecvat unei astfel de întrebări, cu atât mai mult cu cât, cel mai probabil, intervenţiile menționate au devenit necesare ca răspuns la intervenții anterioare de mai mică amploare, dar care au făcut mai dificilă prevenirea crizei din 2008, prin deteriorarea disciplinei de piață. Ceea ce pare să deosebească intervențiile inițiate după acea criză de intervenţiile anterioare nu este, însă, atât magnitudinea neegalată, cât acompanierea lor cu o revenire în forță a concepției eronate conform căreia, tradiția de reguli învățate este vinovată pentru asemenea crize și pentru

accentuarea inegalității economice și, cu toate acestea, ea continuă să joace un rol prea mare în formarea ordinii sociale în raport cu rațiunea pură. Cei ce cred că societatea este rod al proiectării umane au convingerea că trebui să ne angajăm în crearea unei noi morale și a unor noi reguli/legi, care să formeze o ordine socială capabilă să furnizeze „justiție socială” (sau „justiție economică” sau „justiție distributivă”). Pentru că acestei expresii îi sunt atribuite diverse semnificații, este util să precizes că sensul în care este folosită aici este cel care „descrie în mod precis acea țintire la rezultate particulare pentru persoane sau grupuri particulare care este imposibilă în ordinea spontană” (Hayek, 1993, Vol. 1, p. 121. La un apogeu imaginar, „justiția socială” ar putea însemna (așa cum înseamnă pentru mulți teoreticieni) distribuția egală a mijloacelor pentru satisfacerea nevoilor, dar nu înseamnă în mod necesar acest lucru, astfel că referirea la mai multă justiție socială nu ar fi un oximoron.

Există, de exemplu, nenumărați economiști cu contribuții importante la dezvoltarea teoriei predominante, care susțin creșterea impozitării pentru veniturile mari și impozitarea averilor, pentru a face mai multă „justiție socială” în capitalism, sugerând că piața are încă un rol prea mare (Blanchard și Rodrik, ed., 2021; vezi și Piketty, 2020). În urmă cu foarte puțin timp, Joseph Stiglitz (2023), laureat al Premiului Nobel pentru contribuția sa la înțelegerea asimetriei informaționale (parte a teoriei predominante), a susținut că veniturile mari ar trebui impozitate cu 70 la sută, iar averile foarte mari acumulate în timp, cu 2-3 la sută. Această propunere vine de la un adept al filozofiei politice a „celei de-a treia căi” (centristă), care, în timp ce își asumă ca obiectiv important „justiția socială”, respinge, totuși, redistribuția

excesivă a veniturilor și utilizarea excesivă a intervențiilor economice ale guvernelor în piață, ca mijloace de realizare a obiectivului (Vezi, printre altele, Hale, Leggett și Martell, 2004). Exemplul acesta reamintește faptul că avem nevoie de principii clare pentru a înțelege care este echilibrul dintre piață și guvern, dacă intervențiile sunt utilizate excesiv, dacă și în ce măsură ele afectează caracterul de piață al economiilor și, pentru a merge până la capăt, în ce măsură intervențiile ar putea fi mai degrabă cauza, decât remediul inegalității economice. Profesorul Stiglitz (2001) a spus că ”economics can never be separated from social and political concerns”. Are dreptate. Dar acest lucru nu înseamnă nici pe departe că orice responsabilități sociale și politice pe care și le asumă guvernele, sprijinindu-se pe anumite teorii economice, sunt în mod necesar compatibile cu principiile care operează în economie. În fine, trebuie amintite și concepțiile unor economiști români, conform cărora nivelul ponderii veniturilor bugetare în PIB situat la doar 27 la sută în medie în perioada 1995-2020 (am lăsat deliberat în afară anii inflaționiști 2021 și 2022), ca și în SUA, Elveția sau Japonia, este insuficient și că România ar trebui să-și propună să ajungă la nivelul mediu din UE, de 38-40 la sută din PIB, prin creșterea impozitării.

În formularea răspunsului la întrebarea de mai sus, pornesc de la cel mai solid teren posibil, și anume faptul că în economie operează principii economice. Am ales să nu folosesc expresia „în economie operează legi economice”, deoarece economia este un sistem extrem de complex, unde, din motive foarte solide (vezi Hayek, 1964, pp. 40-42), identificarea unei legi economice este imposibilă. Principiile care operează în economie sunt independente de experiența umană și „în mod necesar valide pentru toate epocile” (Mises, 1957, p. 203),

astfel că orice explicație pe care o pot formula este ghidată de o teorie, despre care am temei să cred că este bună. Raritatea resurselor, cererea și oferta, ignoranța referitoare la circumstanțe și incertitudinea, natura umană sunt principii majore care operează în economie și cărora acțiunea umană nu li se poate sustrage. În opinia mea, o teorie este bună dacă ține cont de toate aceste principii, care există în mod obiectiv, indiferent de epocă . Nu putem spune, de exemplu, căzând în capcana istoricismului, că explicația mâinii invizibile a lui Adam Smith, formulată succesiv în anii 1759 și 1776, a fost bună pentru secolul al XIX-lea, dar nu mai este bună pentru epoca noastră. Ea este în mod cert mai bună pentru epoca noastră decât unele teorii mai noi, dar care pentru a ajunge la explicații ce, conjunctural, păreau să se potrivească mai bine cu unele fapte, au neglijat sau au încălcat principii importante care operează în economie. Explicațiile referitoare la o structură complexă cum este economia, care țin cont de toate aceste principii, sunt prin definiție imposibil de verificat numeric.

Din păcate, teoriile economice ortodoxe ale diferitelor perioade începând cu anii 1930 au continuat până în prezent o tendință mai veche, semnalată de Gerald O'Driscoll Jr., încă din 1976, de a „simplifica" după fiecare criză economică unele probleme economice dificile, prin „abandonarea în întregime a unor principii economice", ceea ce a făcut ca respectivele teorii să devină mai ușor de înțeles, aparent mai verificabile prin metode statistice, dar nu neapărat mai bune, cu tot ce decurge de aici pentru cercetarea economică. Teoria austriacă a făcut cel mai puțin acest lucru și, astfel, a internalizat cel mai bine realitatea că sistemul economic este guvernat de principii economice, înțelese ca necesități la care acțiunea umană trebuie să se adapteze. Pe această bază, ea respinge intervențiile care intră în

contradicție cu principiile ce guvernează economia, precum și conceptele, cum este de exemplu cel de „justiție socială”, ce nu au conținut sau pentru care nu pot fi identificate reguli de comportament cu caracter general care guvernează relația dintre cei asistați (cei ce primesc) și statul asistențial (cei ce oferă). Interesul meu de a insista asupra conceptului de justiție socială vine de la faptul discutat pe larg de Hayek, dar puternic (re)amplificat după criza din 2008, că deși nimeni nu înțelege exact ce reprezintă, expresia acționează cu forța unei „superstiții”, fiind foarte eficientă în a demola orice opoziție la orice intervenție în ordinea pieței pe care guvernul reușește să o prezinte ca pe un mijloc spre realizarea „justiției sociale”. Singura justiție care este aproape la fel de eficientă în a neutraliza opoziția față de intervenții (reguli cu scop) este „justiția climaterică”, ce pare să afecteze raționalitatea multor teorii economice în prezent. Din aceste motive, am ales teoria austriacă, mai ales partea ei reprezentată de opera lui Mises și Hayek, pentru a ghida răspunsul meu la întrebarea generală de mai sus. Am restrâns răspunsul la unsprezece afirmații, majoritatea referindu-se la o consecință negativă a intervențiilor și, astfel, la un principiu încălcat. Probabil că cel mai bine, răspunsul meu ar putea fi descris ca marginalia la unele idei ale teoriei hayekiene. Sper însă ca explicațiile care justifică afirmațiile să permită cititorului ca, înainte de a vedea de ce intervențiile în ordinea pieței sunt greșite, și ce eroare comit cei ce le susțin, să înțeleagă în primul rând de ce ordinea pieței este corectă, și de ce discursul celor care o susțin merită o mai mare atenție.

1. Nu putem ști pentru cât timp intervențiile în economie, în general, și accentuarea lor după criza din 2008, în special, vor altera alocarea resurselor de către piață. Conform

teoriei hayekiene, cunoașterea din societate este subiectivă, dispersată și, în mare parte, tacită. Această premisă a teoriei economico-sociale a lui Hayek are fundații în natura umană și în modul în care funcționează mintea omului (Hayek (1952); Hayek (1964); Hayek 1993, pp. Vol. 3, pp. 153-176; vezi și Lewis (2014), pentru o analiză epistemologică și ontologică extinsă). Astfel, suntem ignoranți referitor la mulți dintre factorii de care depinde bunăstarea și realizarea scopurilor individuale. Economia în ansamblu (ordinea pieței) este o rețea foarte complexă de relații între entități individuale (oameni sau organizații), care fac schimb de bunuri și servicii voluntar, și care poate fi înțeleasă doar luând în considerare multitudinea de fațete ale timpului relevante economic (trecutul poate fi cunoscut, dar nu și viitorul; acțiunea umană se desfășoară în timp discret; anticipațiile au sens doar în timp, iar viitorul este un produs al gândirii etc). Fiecare entitate participantă la rețea are scopuri individuale, resurse, ia decizii și acționează pe baza cunoașterii pe care o deține. Ca urmare a acțiunilor umane, universul cunoașterii individuale se modifică cu fiecare trecere a timpului, iar „întreaga organizare a pieței servește în principal nevoia de a răspândi informația…" (Hayek, 1948 [1946], p. 96) necesară pentru ca planurile individuale să fie ajustate pentru a fi compatibile între ele în noile condiții, ceea ce înseamnă că economia tinde spre ocuparea deplină a resurselor.

În favoarea argumentului pe care vreau să îl aduc, este util să amân pentru punctul 2., de mai jos, amintirea mecanismelor hayekiene prin care are loc coordonarea planurilor individuale și, astfel, a resurselor, și doar să accentuez aici că, în acest sens, ordinea pieței este ordine spontană și, din această cauză, predicționarea unei stări a ei nu este posibilă. În timp ce fiecare entitate participantă poate acționa pentru atingerea de scopuri

individuale utilizând în mod necesar reguli de tipul celor din fizică, care definesc legături certe dintre obiecte, și care se referă la rezultate previzibile pe termen scurt, economia (societatea) în ansamblu nu poate avea un scop al ei (de exemplu „justiție socială”, adică egalitate economică) și nu poate fi controlată și predicționată utilizând legi de tipul celor din fizică, fără a distruge libertatea pieței și, astfel, imensa ei capacitate de a produce bunăstare și solidaritate. Deși nu poate avea un scop al ei, societatea deschisă (ordinea spontană) poate continua să existe doar dacă funcționarea ei devine un scop al nostru. Astfel, dată fiind ignoranța fiecăruia referitoare la circumstanțe particulare (ale celorlalți, și parțial ale lui), această ordine se bazează pe reguli generale (universale) de conduită, care se aplică în mod egal tuturor „ființelor umane responsabile”, fiind singurul „sistem de reguli… foarte imperfect și capabil de multe îmbunătățiri”, dar „… din punct de vedere moral, superior altora”, despre care știm că permite „fiecărei persoane să conteze în societate în mod individual, și nu numai ca membru al unui grup”, și care poate continua „doar dacă noi acceptăm o astfel de ordine universală ca scop” (Hayek, 1993, Vol. 2, p.27, sublinierea mea). Când favorizăm intervenții ce tind la suprimarea unor principii ce operează în economie, ne îndepărtăm de acest scop, pentru că principiile și regulile generale prin care ne adaptăm la cerințele acestor principii se manifestă pe termen lung, iar intervențiile se referă la efecte previzibile pe termen scurt. Astfel, pe termen lung, beneficiile pe care fiecare persoană, individual, nu ca aparținând la vreo structură (constituență) favorizată de intervenții, le poate avea din participarea la ordinea astfel distorsionată scad.

În măsura în care decizia politică referitoare la o schimbare radicală a atitudinii față de intervenții în procesul pieței depinde de o viitoare stare particulară impredictibilă a pieței, de exemplu o stare excepțională precum criza din 1929-1933 sau cea din 2008, atunci și schimbarea în atitudinea față de intervenția în ordinea pieței este impredictibilă. Tot ce putem spune fără a greși este că practica guvernelor a fost aceea de a limita libertatea piețelor mai mult sau mai puțin, prin utilizarea intervențiilor, în funcție de teoriile economice dominante. Astfel, guvernele au înăsprit sever reglementarea financiară și au dat un rol accelerat crescător redistribuirii după criza din 1929-1933, în linie cu filozofia teoriei lui Keynes și respectiv a teoriei keynesiste (neo-keynesian), conform căreia întreaga activitate economică depinde esențial de managementul cererii efective, atât pe termen scurt (Keynes), cât și pe termen lung (neo-keynesian), deoarece, în viziunea lor, nu există un nivel natural (de echilibru) al ratei dobânzii, al ratei șomajului și al producției, către care forțele pieței împing economia. Apoi, guvernele au relaxat reglementarea și au redus rolul redistribuirii veniturilor în reducerea inegalităților economice după Marea Inflație din anii 1970, inspirate de teoriile neo-clasice ale piețelor și informațiilor perfecte și ale noului keynesism economic, ce se bazează pe tradiția neoclasică (new-keynesian), conform cărora, pe termen lung, forțele pieței mențin economia la echilibru (cu alte cuvinte constrângerile sunt date de ofertă). În fine, guvernele au revenit la o reglementare excesivă și la un interes reînnoit pentru reducerea inegalității, prin creșterea redistribuirii după criza din 2008, urmând o concepție eclectică, care a făcut mai mult loc unor elemente ale teoriei post-keynesiste, cu preocuparea ei majoră pentru managementul cererii și intervenții guvernamentale în acest scop. Imensa capacitate a ordinii spontane a pieței de a

produce bunăstare și solidaritate a reușit să compenseze pentru mult timp efectele negative ale intervențiilor ghidate de diverse teorii, făcându-le să pară mai degrabă benefice. Totuşi, această capacitate ar putea slăbi, odată ce, după 2008, politicile publice au tins să fie mai progresiste, adică mai puțin prietenoase cu piețele și centrate pe redistribuire. Astfel, în prezent, democrațiile se bazează pe o libertate a piețelor relativ redusă comparativ cu perioada 1980-2008. Nu există nicio garanţie că libertatea pieței nu ar putea coborî la nivelurile din anii 1950-1960. Iar socialismul extrem, de inspirație marxist-stalinistă, care a suprimat aproape complet rolul pieței în alocarea resurselor și s-a dovedit un experiment tragic pentru sute de milioane de oameni, ar trebui să ne aducă aminte că este periculos să ne jucăm cu focul. Mă voi referi din nou la această idee în finalul articolului.

2. Intervenţiile destabilizează anticipaţiile din societate. Revenind la mecanismul de coordonare a alocării resurselor, a cărei discutare am amânat-o pentru această secțiune,una dintre concluziile teoriei austriece (hayekiene) este aceea că, într-o societate liberă, planurile individuale pot fi coordonate, deoarece omul se află în centrul unei structuri sociale bazată pe instituții (reguli), care informează în permanență referitor la nevoile de adaptare mutuală a planurilor. Ordinea socio-economică apare pentru că rețeaua informațională ajută la descoperirea cunoașterii, la transmiterea ei și la interpretarea ei. Sistemul liber de formare a prețurilor informează, gradual, prin nenumărați intermediari, despre consecințele acțiunilor individuale asupra rarității unor resurse (Hayek, 1948 [1937]; 1948 [1945]). Totuși, este nevoie de mai mult decât de sistemul de prețuri relative pentru a ghida formarea anticipațiilor care stau la baza planurilor individuale. Astfel, un sistem de reguli,

tradiții, obiceiuri și norme morale, descoperite de societățile libere (coduri comerciale, contracte, sistem al mijloacelor de plată, limbaj, drepturi de proprietate clare, dar și practici din alte domenii, care nu sunt neapărat „economice”) ghidează comportamentele individuale și le fac în mare măsură previzibile pentru ceilalți, informând astfel anticipațiile, limitându-le pe cele care ar putea fi incorecte. În esență, acest rezultat nu este influențat de disparitatea anticipațiilor individuale referitor la foarte multe aspecte, care stimulează antreprenoriatul, ci de probabilitatea ca anticipațiile să fie uniforme referitor la „regulile jocului” (care, pentru a rămâne stabile și credibile, exclud intervențiile guvernamentale ce intră în contradicție cu principiile care guvernează economia), la consecințele încălcării acelor reguli și la faptul că atât câștigurile, cât și pierderile sunt acceptate în pace (Lewin, 2014, p. 187). Aceasta explică „de ce datele subiective ale diferitelor persoane corespund cu faptele obiective” pe o scară relativ mare (Hayek, 1948 [1937], p. 51-52).

În timp ce transmite fiecăruia informații despre reacțiile celorlalți la acțiunile sale, ajutându-i, în acest fel, pe toți să adopte „moduri comune de comportament” (Lewin, 2014, p. 188), piața impune o disciplină riguroasă prin care anticipațiile corecte sunt răsplătite, iar cele incorecte sunt penalizate (Garisson, 1986). Astfel, tot mai multe anticipații tind să fie corecte și economia tinde spre echilibru, fără a fi vreodată în totalitate acolo. Prin intervenții, această rețea informațională este distorsionată, iar anticipațiile pot deveni instabile. Intervențiile în economie sunt ghidate de ideea că regulile apărute pe baza unor tradiții și utilizate pentru coordonarea anticipațiilor și a planurilor formate pe baza lor fie (i) sunt simple ficțiuni (Keynes, uitându-se prin prisma agregatelor macroeconomice, nu vede cum acțiunile, mijloacele și

scopurile individuale (forțe ale pieței) pot să coordoneze intertemporal deciziile de investiții cu cele de consum), fie (ii) sunt injuste (pentru Stiglitz, distribuția realizată de piață înseamnă inegalitate economică injustă, chiar dacă, așa cum precizează Hayek, procesul pieței este impersonal și nu poate fi judecat în termenii de „just" sau „injust", fie (iii) acționează prea încet, făcând necesare decizii de politici publice. Dar aceste politici tind, de regulă, să ofere suport, pentru a rămâne în piață, celor care au avut anticipații incorecte, fiind, așa cum spune Lachmann (1976, p. 61) „un eufemism pentru secvențe incoerente de expediente disparate". Garrison a împins afirmația și mai departe, spunând că aceste secvențe incoerente sunt „în mod precis ceea ce distruge forțele echilibrante, astfel făcând ca în continuare alte expediente disparate să apară ca necesare" (Garrison, 1986). Este suficient ca politicile publice să intere în conflict cu una dintre regulile rețelei de reguli și mecanisme de informare ale pieței, pentru a le afecta, mai mult sau mai puțin, pe toate celelalte, contribuind mai degrabă la destabilizarea anticipațiilor, care nu mai pot avea în centru „regulile jocului", deoarece acestea din urmă, formează un sistem complex, în care fiecare regulă este necesară pentru funcționarea celorlalte.

3. Intervențiile pot genera mecanisme de erodare continuă a disciplinei pieței, pe care guvernele cu greu le pot inversa. Un astfel de mecanism apare dacă guvernul generează prin comportamentul său reguli neintenționate, care ajung să ghideze anticipațiile. La acest rezultat al regulilor neintenționate au dus politicile economice bazate pe teoria predominantă, care au tins să stimuleze cererea agregată și să intervină în ordinea pieței ori de câte ori economia a întâmpinat dificultăți. Politicile derulate după criza din 2008 au căpătat în

mare măsură această caracteristică. Rezultatul apare nu numai când stimularea cererii agregate are loc pe termen lung, dar și când stimularea este concepută pe termen scurt.
Ipoteza politicilor care țintesc stimularea pe termen scurt și lung a cererii agregate este aceea că scăderea gradului de ocupare a forței de muncă reflectă scăderea cererii agregate. Totuși, este mult mai probabil ca scăderea ocupării să reflecte, ca factor inițial și cauză profundă, discrepanța pe care abaterile structurii prețurilor relative și ale salariilor de la structura de echilibru o introduce între distribuția sectorială a cererii și oferta de muncă și alte resurse (Hayek, 1974 și 1975). Aceste abateri sunt însă cauzate tocmai de intervențiile guvernamentale care interferează cu libera mișcare a preturilor și salariilor către echilibru (de exemplu, impunerea de prețuri maxime sau minime, salariu minim etc) și cu realocarea prin prețuri a resurselor (de exemplu subvenții pentru menținerea artificială a unor activități, crearea de locuri de muncă in exces în sectorul public etc). Intervenția repetată prin stimularea cererii agregate nu rezolvă problema, pentru că nu privește cauza profundă, și, mai mult, are un efect dezastruos pe termen lung asupra mecanismelor autoreglatoare, în special asupra modului în care sunt formate anticipațiile în societate. Când guvernele fac din intervenții o regulă, acea regulă va acționa pentru a coordona anticipațiile publicului, care se va aștepta ca guvernul să intervină în mod similar de câte ori apar dificultăți. Această regulă care nu are un caracter cultural, adică nu este o practică eficientă descoperită, intră în conflict cu celelalte reguli care ghidează comportamentele individuale și ajută la convergența anticipațiilor. Astfel, guvernele intră într-o capcană a anticipațiilor: odată ce această regulă este prezentă pentru a ghida anticipațiile, guvernul va fi sancționat dacă nu va iniția răspunsurile în linie cu anticipațiile generate de

comportamentul său anterior. Pentru a evita aceste sancțiuni, guvernele vor neglija efectele negative pe termen lung ale intervenției și vor cântări efectele pe termen scurt, având în vedere presiunea opiniei publice, populismul, voturile și alți factori asemănători. Astfel, deficitele bugetare, datoriile publice și inflația cresc, fără ca adevărata cauză a șomajului extins, și anume deviația structurii efective a prețurilor relative și a salariilor de la structura lor de echilibru, să fie virtual eliminată. Publicul nu va putea evita achitarea notei de plată. În final, intervențiile, monetare sau nu, dar care tind să intre în conflict cu diverse principii, sunt, față de publicul general, o formă de indiferență pe termen lung, intergenerațional, a celor ce le promovează și a celor ce presează pentru aplicarea lor. Morala privește întotdeauna termenul lung.

În exemplul de mai sus, comportamentul sistematic al guvernului de a interveni în economie este justificat de teoriile ce susțin intervențiile pe baza incapacității ordinii pieței de a ocupa deplin și permanent resursele din economie. Totuși, în viziunea acestor teorii, chiar și în perioada în care ordinea pieței ar ocupa accidental resursele la nivelurile dorite, intervențiile ar fi necesare pentru că ordinea pieței nu produce „justiție socială”, adică nu distribuie recompensele în acord cu meritele și nu produce șanse economice egale.

Guvernele nu ar fi putut să revendice, la modul practic, un rol pentru a oferi „justiție socială” dacă nu ar fi existat o cerere în acest sens. Oamenii au formulat o astfel de cerere pentru că au înțeles recompensele și sancțiunile economice primite de fiecare pentru activitățile lor ca fiind distribuite după o schemă anterior concepută, nu ca rezultat al distribuției realizate în procesul pieței. Dacă ar înțelege că recompensele sunt atribuite de un proces impersonal, publicul larg nu ar formula o cerere pentru justiție socială. Pentru că nu a fost evident cine a

conceput schema de distribuire, cel mai uşor a fost ca acele discrepanţe percepute între recompense, pe de o parte, şi eforturi şi merite, pe de alta (de exemplu rezultate diferite la aceleaşi eforturi sau merite), să fie privite, la început, în concepţia religioasă, ca venind de la providenţă, iar mai târziu, în concepţie laică, de la societate. Concepţia conform căreia societatea, ca întreg, ar avea capacitatea de a acţiona deliberat pentru a impune distribuţia recompenselor şi sancţiunilor a rămas predominantă, chiar dacă au fost făcute eforturi de a arăta convingător (Hayek, 1993, Vol. 2, pp. 62-106) că recompensele şi sancţiunile diferă, chiar pentru aceleaşi merite şi eforturi, pentru că ordinea spontană a pieţei reflectă influenţa tuturor circumstanţelor relevante, nu doar meritele şi eforturile individuale (de exemplu raritatea, preferinţele consumatorilor etc).

Astfel, o realitate şi o superstiţie coexistă de multă vreme pentru a genera două tipuri de rezultate. În realitate, ordinea pieţei este un proces impersonal, în sensul că este rod al acţiunii umane, dar nu al unui proiect uman, căruia nu i se poate cere, aşa cum i se cere unei persoane, să adere la reguli şi credinţe morale descoperite pentru a ghida comportamentele individuale, şi care, prin natura sa neputând avea vreun scop, nu poate avea nici justiţia socială ca scop. Acest proces este cel care produce bunăstare şi solidaritatea care apare din faptul că milioane de proiecte se finalizează cu succes. În ficţiune, societatea este personificată, se poate comporta mai mult sau mai puţin just, în funcţie de instituţiile care o compun, iar oamenii pot să conceapă o societate care să se comporte just din punct de vedere economic. În această ficţiune, bunăstarea creşte dacă rezultatele sunt redistribuite pentru a reduce inegalitatea economică (de exemplu, pentru că cei cu venituri mici au o înclinaţie mai mare spre consum decât cei bogaţi). În

concepția pe care o susțin aici și pe care o voi explica mai jos , pe termen lung, inegalitatea crește exact pentru că justiția socială este formulată ca scop care ghidează orientările politice și căreia îi sunt dedicate diverse scheme particulare de redistribuire. ”Este un semn de imaturitate a minților noastre că nu am depășit (outgrown) încă aceste concepte primitive (antropomorfism sau personificare – nota mea) și încă cerem unui proces impersonal, care aduce o mai mare satisfacere a dorințelor umane decât ar putea realiza vreo organizare umană deliberată, să se conformeze preceptelor morale pe care omul le-a dezvoltat gradual (evolved) pentru ghidarea acțiunilor lor individuale” (Hayek, 1993, Vol. 2, p. 63).

Guvernările de factură socialistă și social-democrată au adoptat și încurajat ficțiunea justiției sociale până într-acolo încât aceasta a ajuns să fie percepută de public ca regulă de comportament a guvernelor în general. Desigur, principalul determinant al acestui comportament a fost și rămâne cererea pentru justiție socială a majorității votante. Există, totuși, și motivul special că, dacă ar fi recunoscut realitatea ordinii spontane și necesitatea ca prezervarea ei să fie un scop al nostru, guvernele ar fi trebuit să recunoască și necesitatea de a-și restrânge activitatea la domeniile apărării, ordinii publice și, în general, la acele activități pentru care nu se pot forma piețe (nu pot functiona conform principiilor pietei), ceea ce contravine intereselor oricărui aparat guvernamental. În schimb, ficțiunea „justiție socială” a acționat și acționează ca un idol aflat permanent în grațiile publicului, permițând astfel ca, în numele ei, guvernele să intervină în economie, dacă intervențiile pot fi prezentate ca mijloc de progres spre înfăptuirea justiției sociale. Astfel, justiția socială a fost îmbrățișată de aproape toate mișcările politice. De exemplu, social-democrația a promovat utilizarea intensă a intervențiilor

directe în economie, a reglementărilor, pentru a promova justiția socială, utilizând redistribuirea ca mijloc esențial de atingere a scopurilor. A Treia Cale a fost mai prietenoasă cu piața, a redus rolul statului și al redistribuirii, a promovat privatizarea și dereglementarea pieței muncii, dar a păstrat obiectivul „justiției sociale". Aceste două mișcări au produs guverne ce au administrat economiile occidentale pentru cea mai mare parte a timpului după cel de-al Doilea Război Mondial, cu mențiunea că elemente ce au definit ceea ce numim A Treia Cale au fost prezente semnificativ în orientarea politică ce a dominat anii 1990 și anii 2000, până la momentul crizei din 2008, în multe țări occidentale. Criza a readus în prim-plan abordarea social democrată tradițională, curățată de unele elemente prea prietenoase cu piață, pe care le asimilase anterior, cu obiectivul realizării justiției sociale prin intervenții directe ale statului, prin reglementare excesivă și prin revigorarea rolului redistribuirii.

În esență, păstrarea obiectivului justiției sociale pentru societate intră în contradicție cu faptul că ordinea spontană care produce bunăstarea și solidaritatea de care ne bucurăm poate fi păstrată „doar dacă noi acceptăm o astfel de ordine universală ca scop". Prin faptul că majoritatea mișcărilor politice care furnizează guvernele acceptă ca scop justiția socială a generat așteptarea/regula că guvernele vor acționa în mod sistematic și susținut pentru îndeplinirea acestui scop. Chiar dacă, în ordinea spontană, realizarea justiției sociale este imposibilă, acțiunea repetată pentru atingerea unui scop iluzoriu va produce consecințe negative pentru ordinea spontană, dintre care, așa cum voi aminti mai jos la punctul 4., cea mai gravă este chiar reducerea capacității ei de a produce bunăstare și solidaritate.

4. Chiar atunci când au loc în aria lor legitimă, intervenţiile neghidate de principii reduc libertatea economică. Am amintit deja că există arii în care guvernele, ca organizaţii, sunt îndreptăţite să acţioneze: poliţie, apărare şi alte servicii sau bunuri, pe care piaţa nu le poate produce. Între acestea din urmă, se includ, printre altele, unele elemente de infrastructură, inclusiv şoselele, străzile etc. Un exemplu de intervenţie de succes a guvernului, ghidată de principii, este iniţierea şi crearea internetului. Acesta a fost un proiect al guvernului SUA, dedicat iniţial utilizării în armată, şi nu a încălcat vreo libertate a pieţei. Mai mult, el a fost în linie cu esenţa procesului pieţei, care, aşa cum am subliniat deja, este un sistem complex de informare în societate. Internetul amplifică această putere informaţională a pieţei, astfel că a ajuns să fie un mijloc al pieţei libere. În contrast cu acest exemplu pozitiv, politicile neghidate de principii nu pot să genereze rezultatele scontate nici în domeniile „legitime" ale guvernului, nici în altele. Unul dintre principiile de care nu se ţine cont, la care vreau să mă refer în această secţiune, priveşte modul în care sunt proiectate bugetele publice, în care se pleacă de la cheltuieli, nu de la impozitele pe care publicul ar dori să le plătească din banii proprii, pentru a finanţa un program de cheltuieli. Din această cauză, cererea pentru cheltuieli publice creşte, iar, în final, impozitele trebuie majorate peste nivelul pe care l-ar fi acceptat publicul, dacă creşterea cheltuielilor ar fi fost condiţionată de finanţarea de către fiecare contribuabil din proprii bani (Hayek, 1993, Vol. 3, pp. 51-54).

Acest efect apare în mod proporţional cu măsura în care redistribuirea ţinteşte la egalizarea recompenselor prin impozitare progresivă. Astfel, există o mare probabilitate ca o majoritate să voteze un program de creştere a cheltuielilor în ariile „legitime" sau nu, dacă finanţarea adiţională a

cheltuielilor suplimentare s-ar obține prin trecerea de la o cotă unică de impozitare la un sistem progresiv, sau prin accentuarea progresivităţii unui sistem existent. În acest caz, toată finanţarea suplimentară sau o mare parte a ei ar fi, de fapt, furnizată de cei cu venituri mari, pe care majoritatea votantă nu le are. Cu un asemenea sistem, creşterea cheltuielilor ar fi votată relativ uşor, atât în ariile „legitime”, cât şi pentru orice ar putea fi justificat ca pas pentru o mai mare justiţie socială, deşi nu există un principiu care să stabilească de ce un impozit progresiv, care înseamnă doar că unii cheltuie pe banii altora, ar fi just. Dar este incert ce rezultat ar avea votul dacă finanţarea cheltuielilor suplimentare s-ar face din creşterea unei cote unice, însemnând că toţi votanţii ar trebui să plătească în plus. Astfel, devine clar că eludarea principiului conform căruia proiectarea bugetelor trebuie să pornească de la impozite (mijloace) pentru a stabili obiective (cheltuieli) este favorizată de impozitarea progresivă. Împreună, eludarea acestui principiu şi impozitarea progresivă, explică mecanismul prin care cheltuielile publice tind să crească ca procent din PIB. O impozitare cu cotă unică nu ar produce acest efect sau nu l-ar produce în aceeaşi măsură.

În mod similar, se poate arăta că, împreună, eludarea principiului care cere ca scopurile (cheltuielile) să fie stabilite pornind de la mijloace (venituri) şi impozitarea progresivă, constituie mecanismul concret prin care, pe termen lung, ponderea impozitelor crește ca procent din PIB, fără a determina ca inegalitatea economică să se reducă. Deja se vede că practicarea sistematică a acestei combinații a dus la creșterea ponderii veniturilor bugetare în PIB la 35-50 la sută în țările occidentale, deşi inegalitatea economică nu s-a redus sau chiar a crescut.

Acest rezultat apare pentru că, pe de o parte, creşterea cheltuielilor duce la creşterea impozitelor, ca în mecanismul amintit mai sus, iar pe de altă parte, o schemă particulară de redistribuire bazată pe impozitarea progresivă este responsabilă de îndepărtarea structurii relative a salariilor/veniturilor de structura de echilibru. Hayek a arătat că remuneraţiile nu au rolul de a răsplăti merite şi eforturi, chiar dacă oamenii cred asta, ci de a arăta oamenilor „ce trebuie să facă dacă ordinea pe care toţi se bazează este să fie menţinută (Hayek, Vol. 2, p. 80, sublinierea mea). Aceasta poate însemna, de exemplu, ca oamenii să utilizeze mai bine cunoaşterea de care dispun pentru a produce servicii pe care cei ce le primesc le vor remunera mai bine. Dar exact structura relativă a recompenselor care ar informa corect în acest sens este alterată prin redistribuire. În acest proces, aproape niciodată veniturile obţinute prin impozite mai mari de la factorii de producţie cu venituri relativ mari nu sunt utilizate direct pentru a creşte remuneraţiile mai mici, ci pentru a furniza anumite servicii celor cu remuneraţii relativ mici. În schimb, alterarea remuneraţiilor relative şi îndepărtarea structurii lor de structura de echilibru are loc prin scăderea veniturilor relativ mari sau prin impunerea de niveluri minime pentru salarii etc. Aceasta, dacă nu depăşeşte anumite limite, îi stimulează pe cei ale căror remuneraţii relativ mari sunt reduse prin impozite să dedice noi eforturi de a căuta cu devotament locurile care le-ar oferi remuneraţii mai bune, dar, previzibil, îi face pe cei cu venituri relativ mici să reducă aceste eforturi. Asta poate determina în timp un rezultat contrar celui scontat, şi anume creşterea inegalităţii. Astfel, chiar dacă pe termen scurt creşterea ratelor de impozitare a remuneraţiilor relativ mari ale factorilor de producţie sporesc veniturile bugetare şi reduc inegalitatea, pe termen lung exact încercarea repetată de a produce justiţie socială prin redistribuire ar putea

contribui la creșterea inegalității economice, în timp ce ponderea veniturilor bugetare în PIB crește. Din păcate, așteptările ca guvernele să acționeze sistematic pentru a realiza justiție socială sunt puternic ancorate, astfel că guvernele nu ar putea renunța la acest scop. În consecință, și în puternic contrast cu abordarea de aici, după criza din 2008, s-a concluzionat că menținerea inegalității economice este rodul unor politici prea liberale și, în consecință, guvernele au crescut redistribuirea și reglementarea pieței muncii.

Dacă s-ar respecta principiul de a stabili cheltuielile pornind de la măsura în care publicul este de acord să finanțeze aceste cheltuieli (impozitele pe care fiecare vrea să le plătească) din propriii bani, anunțate prin programe de guvernare prezentate în alegeri democratice, utilizând o cotă unică normală de impozitare, atunci nu s-ar mai ajunge la rezultate nedorite, dar previzibile, în care creșterea cheltuielilor ar atrage creșterea ponderii veniturilor bugetare în PIB, fără a fi acompaniate de reducerea inegalității economice. Practica curentă, consolidată după cel de-al Doilea Război Mondial, a avut ca rezultat final preluarea unei părți prea mari din resursele create de piață pentru a fi administrată de guvern, ceea ce înseamnă că gradul de libertate economică s-a redus. O prea mare parte din resursele pe care piața le-ar fi utilizat pentru producție a fost orientată administrativ în alte scopuri. Astfel, capacitatea ordinii spontane de a produce prosperitate și solidaritate s-a diminuat.

Acesta este doar un exemplu referitor la modul în care o măsură inițială (creșterea cheltuielilor), neghidată de principii economice generale, face necesară o măsură reparatorie (creșterea impozitelor), fără ca scopul care ghidează acțiunile politice – justiția economică – să fie atins. Pot fi date alte exemple pentru a arăta că intervențiile inițiale neghidate de

principii produc rezultate nedorite, a căror corecţie necesită alte intervenţii, neintenţionate iniţial, şi că guvernele sunt mereu pe o cale pe care nu au ales-o (idee prezentă puternic atât la Mises, cât şi la Hayek). Astfel, intervenţiile neintenţionate accentuează deficitul de libertate economică creat prin intervenţiile iniţiale intenţionate. Mises (1979) a spus că inflaţia este o politică deliberată a celor care cred că aceasta este un rău mai mic decât şomajul. Similar, accentuarea inegalităţii economice este fie rodul intervenţiilor neghidate de principii în ariile în care este logic ca guvernele să opereze, fie rodul intervenţiilor în procesul pieţei în general.

5. Scopurile nobile stabilite la nivelul societăţii sunt duşmanul pieţei şi al stabilităţii. Această concluzie se poate deduce din tot ce am discutat referitor la justiţia distributivă, care ar avea sens numai dacă am accepta eroarea de a personifica societatea, adică cea mai importantă componentă a mediului înconjurător al omului. Dar cred că are sens să înţelegem cum scopurile nobile pot destabiliza pieţele şi pornind de la componenta naturală a mediului în care are loc acţiunea umană. Aceasta ne va permite să notăm existenţa unei abordări defectuoase a guvernelor referitoare la intervenţiile omului în ordinea spontană a unor sisteme ce alcătuiesc mediul natural şi în ordinea spontană a societăţii. Pe de o parte, guvernele par să aibă o îngrijorare crescută faţă de influenţele activităţii umane asupra evoluţiei şi ordinii spontane ce caracterizează mediul natural, iar pe de altă parte tind să nu fie preocupate de intervenţiile lor în economie în ansamblu, care evoluează şi este, la orice moment, ordine spontană.
Un exemplu se referă la încălzirea globală, o temă relativ veche, dar revigorată recent. Prin deconectarea între faptele pe care ştiinţa le prezintă şi înţelegerea lor de către public şi

politicieni, încălzirea globală este atribuită în mare măsură activității umane, societății (Koonin, 2021). Clima, un concept care se referă la întreaga planetă, este doar unul dintre elementele care generează temerea că efectele negative ale intervențiilor omului asupra naturii pot altera echilibrele delicate și favorabile societății la care s-a ajuns printr-un lung proces evolutiv și care ar putea fi în același fel menținute. În mod cert, anumite forme de poluare, care pot fi discutate cu referire la regiuni, nu neapărat la planetă, este o problemă poate și mai mare și probabil că, pentru unele eco-sisteme și pentru rolul lor în procesul evolutiv, această temere este cu adevărat justificată. Totuși, pentru că temerea celor mai mulți se referă la efectele activității umane asupra climei, apare presiunea pentru stabilirea unor obiective pe care societatea ar trebui să le atingă prin intervenții specifice ale guvernelor în sistemul complex adaptiv al economiei mondiale pentru a limita impactul negativ al activităților umane asupra climei și, implicit, asupra altor componente ale mediului natural. Pe scurt, în abordarea pe care am calificat-o ca defectuoasă, guvernele utilizează efectele presupuse sau reale ale activității umane, preponderent privată, asupra climei pentru a justifica o serie de intervenții ale sale în economie. Dar se poate spune că nu aceeași temere se manifestă referitor la intervențiile guvernamentale în procesul pieței. În mod particular, nu se înțelege că intervențiile cresc complexitatea sistemului social și pot genera consecințe nedorite, inclusiv exacerbarea unor probleme sistemice ce derivă din stabilirea unor scopuri pentru societate în ansamblu. Voi începe cu acest aspect general și voi reveni în final la problema climei.

Mecanismul prin care politicile precar concepute pot destabiliza procesul pieței are, de regulă, următorul lanț cauzal: o intervenție (cu sensul general de lege, reglementare, politică)

într-un sistem adaptiv complex crește probabilitatea apariției de consecințe nedorite care „necesită” alte intervenții, așa cum am amintit deja, ceea ce crește complexitatea sistemului și probabilitatea ca sistemul să devină instabil financiar, monetar, fiscal etc. Din acest mecanism, rezultă că o autoritate are întotdeauna la dispoziție două opțiuni pentru a reduce instabilitatea inerentă unui sistem adaptiv complex cum e piața: prima este să aleagă să dea un rol mai mare disciplinei de piață, înlăturând reglementările care au generat consecințele negative, inclusiv eșecuri ale pieței, care au dus la instabilitate. Din cauza complexității economiei, însăși această dereglementare poate produce consecințe negative neintenționate; însă avem de-a face cu o intervenție în concordanță cu piața, din moment ce suspendă intervenții anterioare ce contravin principiilor care operează în economie. A doua opțiune este ca autoritatea să se angajeze pe panta de a reglementa „reparator” („prin noi și noi combinații de intervenții”) și mai mult, cu riscul de a produce noi surse de instabilitate, eventual mai puternice, și care, în final, nu mai pot fi „reparate” cu alte reglementări care să prevină o criză.

Ambele opțiuni ar avea ca finalitate dorită reducerea „instabilității sistemului”, dar șansele de reușită sunt total diferite. În cazul primei opțiuni – acordarea unui rol mai mare disciplinei de piață –,o instabilitate relativ mai mică ar apărea ca rezultat al procesului pieței, fără ca vreun proiect uman să o țintească. Ceea ce permite acest rezultat este faptul că structurile care au apărut în mod spontan în societate și care sunt prezente și astăzi au o capacitate mare de adaptare. Astfel de structuri sunt cea a diviziunii muncii sau cea a diviziunii dintre entitățile financiare, prima fiind în mod evident mai complexă. Ambele structuri au capacitatea de a se adapta, adică de a produce modificări în stările lor interne, pentru că

elementele care le compun au „capacități de a urma reguli, astfel că rezultatul acțiunilor lor individuale va fi să restaureze ordinea întregului dacă este să fie distorsionată de influențe externe” (Hayek, 1993, Vol 3. p. 158, sublinierea mea). În prezent, ideea că piața muncii sau pieţele financiare ca un tot sunt structuri culturale complexe este greu de înțeles. Ideea care predomină este aceea că aceste structuri sunt în cea mai mare parte structuri care se bazează pe regulile introduse prin reglementări de către reglementatorii oficiali. Dar, în realitate, aceste structuri sunt în primul rând structuri complexe culturale, nici naturale, nici artificiale. Aceasta înseamnă că au un miez „tare” de reguli și practici achiziționate prin evoluție selectivă. În acest sens, am folosit expresia „ultimul reglementator” în cartea mea din 2013 intitulată „Sfârșitul reglementării și ultimul reglementator”, ultimul reglementator fiind evoluția selectivă, adică piața. Partea artificială a acestor structuri este mai mare sau mai mică (aspect asupra căruia voi reveni spre finalul acestui eseu), atunci când noi reguli sunt introduse de reglementatori fără grija ca acestea să fie compatibile cu regulile și practicile rezultate prin evoluție selectivă. În măsura în care aceste din urmă reguli nu sunt compatibile cu nucleul rezultat prin evoluție selectivă, ele vor fi, în final, lăsate deoparte, dar nu înainte de a fi produs multe consecine negative. Printre elementele nucleului achiziționat se includ: regula de a folosi sistemul de prețuri libere; regula de a aloca resursele folosind un sistem financiar-bancar; regula de a fi clari și expliciți referitor la drepturile de proprietate; regula de a proteja proprietatea privată; regula de a disciplina financiar guvernul, niciodată mai bine formulată și aplicată decât în epoca standardului aur etc. Sistemul cultural complex adaptiv va sancționa acele reguli artificiale care intră în contradicție cu nucleul menționat. Astfel de reguli artificiale

sunt, respectiv: controlul prețurilor; reglementări proiectate să suprime sistemul rezervelor fracționare (vezi, de exemplu, Planul de la Chicago din 1933 și, recent, referendumul pe această temă din Elveția din 2021); introducerea de neclarități în sistemul drepturilor de proprietate; introducerea de reguli care subminează proprietatea privată, cum ar fi recente inițiative de a forța închirierea locuințelor sau de a confisca definitiv mașinile șoferilor care au încălcat anumite reguli de circulație; introducerea banilor de hârtie neacoperiți în bunuri (sistemul etalonului aur a fost ordine spontană), recăpătarea dreptului guvernelor de a înființa firme (recent readusă la viață în România) etc.

În cazul celei de-a doua opțiuni, și anume angajarea pe panta reglementărilor „reparatoare", stabilitatea sistemului ar fi un „scop", căruia i se atașează un proiect uman, al cărui rezultat pe termen lung ar putea fi o reducere a instabilității cel mult egală cu cea realizată prin disciplina pieței, dar ar putea fi, în același timp, un rezultat mult mai slab sau dezastruos, deoarece reglementarea reparatoare ar produce mai multă complexitate și consecințe negative potențial mai mari. Dacă, în particular, „influențele externe", adică intervențiile în economie tind să destabilizeze ordinea anterioară, elementele auto-generative vor crea mecanisme de ocolire a influențelor exterioare. Sistemul adaptiv complex va genera cu atât mai multă inovare pentru a crea mecanisme de ocolire a influențelor exterioare, cu cât mai multe intervenții reparatoare vor exista. În această a doua variantă, finalitatea dorită nu ar apărea. Mai mult, este posibil ca răspuns la noi „necesități", înainte de apariția vreunei crize, reglementările să impună agenților economici comportamente comune pentru atingerea scopului (stabilității), dar care ar putea genera riscuri sistemice (White, 2014),

deoarece anumite resurse ar fi suprasolicitate sau prea mulți agenți economici ar acumula același tip de vulnerabilități. Acest risc s-ar putea materializa înainte de atingerea scopului.
Revenind la climă, autoritățile au stabilit pentru ordinea socio-economică (care este complexă și adaptivă) la nivel global obiective referitoare la temperatura medie ce trebuie atinsă într-un anumit orizont de timp și au atașat un set de acțiuni și sancțiuni. Cu alte cuvinte, au impus comportamente comune, iar riscurile suprasolicitării unor resurse și acumulării aceluiași tip de vulnerabilități s-au materializat. Prin natura și magnitudinea intervențiilor în acest scop precis, guvernele au produs distorsiuni majore în utilizarea mijloacelor pe care oamenii le utilizează în mod normal pentru atingerea scopurilor particulare. În mod particular, au produs distorsiuni majore în structura diviziunii muncii. De exemplu, inflația care a apărut începând cu anul 2021 a fost produsă, în bună măsură, ca urmare a intervențiilor guvernamentale în structura surselor de energie, intervenții care au alterat structura de echilibru a prețurilor și salariilor relative. Modificarea în structura prețurilor nu a apărut din nevoia de a informa referitor la raritatea acelor resurse, ci a informat despre o influență exterioară incompatibilă, cel puțin în acest stadiu, cu restul regulilor din sistem și cu principiul rarității. Apoi alte măsuri au devenit „necesare”, ca, de exemplu, cele de plafonare a prețurilor la energie. Din perspectiva faptului că inflația a fost produsă prin intervențiile respective, plafonarea prețurilor la energie este o datorie a guvernelor, care trebuie să-i compenseze, chiar dacă numai parțial, pe cei cărora le-a produs costuri. Totuși, această măsură de plafonare îndepărtează și mai mult structura prețurilor relative de structura de echilibru, distorsionând în continuare alocarea resurselor, încetinind

creşterea economică şi creând alte condiţii necesare pentru ca o criză majoră să apară.

6. Intervenţiile în ordinea spontană alterează capacitatea noastră de a înţelege economia. Ordinea care rezultă în urma intervenţiilor iniţiale şi a multitudinii de intervenţii „reparatoare" este în bună măsură o ordine „fabricată", diferită de ordinea spontană care ar rezulta în lipsa intervenţiilor. Ea introduce o anumită falsificare a cunoaşterii economice, cunoaştere pe care, altfel, am numi-o ştiinţifică, deoarece cunoaşterea ştiinţifică în economie este cunoaşterea ordinii spontane, nu a ordinii „fabricate". În timp ce ordinea spontană înseamnă acţiune umană fără proiectare umană (voinţă şi intenţie), ordinea fabricată înseamnă manifestare de voinţă şi intenţie. Este un nonsens să încerci să descoperi legi obiective într-o ordine fabricată ori, ceea ce este echivalent, să „descoperi" că anumite principii universale (raritatea, ignoranţa şi altele) nu ar opera. De exemplu, intervenţiile sub forma reglementărilor pot afecta rata „naturală" a dobânzii, o mărime neobservabilă, dar care joacă un rol important în înţelegerea inflaţiei. Exprimată în termeni reali, prin definiţie, această rată este determinată exclusiv de forţele pieţei. Cu reglementări artificiale, adică altele decât cele descoperite în procesul pieţei, ceea ce se estimează econometric pe baza ratelor efective ale dobânzilor este departe de a fi rata „naturală". Rata naturală, aidoma cantităţii optime de bani din economie, nu poate fi descoperită decât de piaţă. Această realitate introduce un conflict între instituţia monopolului artificial al guvernelor/băncilor centrale asupra banilor şi instituţiile pieţei, care operează în economie şi care imprimă acesteia o tendinţă spre echilibru. Voi reveni asupra acestei probleme, dintr-o altă perspectivă la punctul 8, unde va fi discutată tradiţia de reguli

şi credinţe morale achiziţionate în cadrul procesului cultural care a dus la apariţia economie de piaţă, pe care mintea noastră nu o poate înţelege pe deplin, dar asupra căreia cercetarea economică are nevoie să dedice mai mult efort pentru a înţelege mai bine modul în care acele reguli învăţate ordonează permanent toate activităţile particulare care permit ordinii abstracte să se adapteze în mod continuu la interferenţe externe şi să evolueze.

7. Băncile centrale se pot afla în situaţia de a interveni în moduri în care distorsionează alocarea resurselor. Un exemplu recent îl oferă intervenţiile băncilor centrale din ţările dezvoltate, prin relaxări cantitative (cumpărări de active financiare de la guverne şi actori privaţi), după criza din 2008. Un principiu al politicii monetare, cu rădăcini în teoria austriacă şi monetarism, preţuit mult de BCE, este acela de a nu distorsiona preţurile relative şi modul de funcţionare a pieţei, principiu care poartă numele de neutralitate faţă de piaţă. Astfel, politica monetară nu ar trebui să aibă ca scop doar stabilizarea preţurilor, ci o stabilizare a preţurilor cu condiţia prezervării rolului preţurilor în concurenţa dintre antreprenori, înţeleasă nu în modul clasic asociat cu echilibrul la starea stabilă, unde concurenţa încetează, ci în viziunea austriacă, ca „procedură de descoperire” a oportunităţilor de (re)alocare a resurselor. Cu alte cuvinte, banca centrală ar trebui să aibă ca scop şi realmente să reuşească ca, atunci când stabilizează preţurile, să lase piaţa să stabilească variabilele reale (producţie, şomaj, dobânzi reale etc.) şi preţurile relative pe termen mediu, pentru a nu produce perturbări în economia reală.
În măsura în care nu reuşeşte să îndeplinească această condiţie, politica monetară poate avea un caracter „intervenţionist”. Până

în 2008, atât teoria predominantă, cât şi practica băncilor centrale au operat cu o ipoteză considerată aproape indiscutabilă, de origine monetaristă, conform căreia politica monetară putea atinge dezideratul de a nu produce instabilitate reală sau financiară dacă urma o regulă care să stabilească pentru firme un set comun de anticipaţii după care acestea să stabilească preţurile. Într-adevăr, în această viziune, atunci când banca centrală nu reuşeşte să stabilească rata dobânzii la nivelul natural, ci sub acest nivel neobservabil şi falsificabil prin intervenţii, inflaţia este înaltă pentru o perioadă relativ îndelungată,iar preţurile relative sunt distorsionate şi o criză poate apărea pe ruta instabilităţii reale. În acest caz, politica monetară este împotriva pieţei, deoarece stabileşte o altă rată a dobânzii decât rata naturală, care este stabilită de forţele pieţei. Astfel, caeteris paribus, în teoria monetară, stabilirea ratei dobânzii sub nivelul natural produce mai întâi inflaţie, care apoi poate duce la instabilitate financiară sau reală, dar acestea din urmă nu pot apărea fără inflaţie. Totuşi, aceasta nu înseamnă că dacă preţurile sunt relativ stabile, cum au fost în anii 1920, anii 1990 sau în prima parte a anilor 2000, politica monetară nu alterează preţurile relative şi rolul lor informaţional. Dacă economia se află la punctul de echilibru şi preţurile sunt stabile în timp ce economia creşte, acest lucru se poate datora unei îmbunătăţiri a productivităţii concomitentă cu plasarea prelungită a ratei dobânzii sub nivelul natural. În termenii teoriei cantitative a banilor, acest lucru poate fi înţeles imediat dacă reamintim că între oferta de bani (M), preţuri (P), cererea de bani (1/v, unde v este viteza de rotaţie a banilor) şi producţie (y) există relaţia Mv=Py. Folosind cuvintele lui Robbins (1934, p. 48-49), „când productivitatea este în creştere… stabilitatea comparativă a preţurilor, departe de a fi o dovadă a absenţei inflaţiei, este o dovadă a prezenţei ei”. Şi în

acest caz, politica monetară este împotriva pieței, cu particularitatea că stabilitatea prețurilor ar ascunde ceea ce Hayek a numit „malinvestment”, adică acele investiții care nu ar fi fost făcute dacă investitorii nu ar fi beneficiat de acele resurse cedate neintenționat de consumatori, din cauza plasării prelungite a ratei dobânzii sub nivelul natural (economisirile forțate). Ulterior, când rata dobânzii revine la nivelul natural, acele investiții nu mai au finanțări, deoarece creditul nu este un substitut sustenabil pentru economisiri și, astfel, economia intră în recesiune, cum este foarte probabil că s-a întâmplat în anii 1920, anii 1990 și anii 2000, pe fondul stabilității prețurilor (pentru o explicație a evenimentelor din anii 1920 și anii 1990 bazată pe teoria austriacă a capitalului vezi Garrison, 2001, pp. 57-83 și Garrison, 2005, pp. 513-515). În concluzie, politica monetară poate să contribuie la instabilitate reală și financiară, în timp ce are succes în stabilizarea prețurilor, doar pentru că deflația produsă de creșterea productivității este compensată de creșterea cantității de bani.

Ca parte a acestei concluzii trebuie notat, de asemenea, că banii au o legătură mult mai specială cu inflația decât este pregătită teoria ortodoxă să accepte și că bancherii centrali nu-și pot permite să neglijeze banii în analiza lor despre inflație, chiar dacă teoria prevalentă a inflației nu-i include. Fiind, prin natura lor, un fel de „încheietură slabă” (loose joint) a aparatului auto-reglator al mecanismului prețurilor”, care-i împiedică buna funcționare, banii ne oferă „o libertate de scurtă durată față de necesitatea economică” (Hayek, 2009 [1941], p. 408), adică ne permit să ne sustragem pentru o scurtă perioadă necesităților la care trebuie să ne adaptăm. În exemplul de mai sus, în care productivitatea crește, pornind de la un punct în care economia se află în echilibru, ducând la creșterea producției, iar cererea de bani este constantă, doar o creștere a cantității de bani în

ritmul productivității poate evita o scădere a indicelui general al prețurilor (P), adică o deflație.

Dar, lăsând la o parte cazul unei deflații generate de o creștere a productivității, Hayek a spus, într-o prelegere ținută pe 9 aprilie 1975 la The American Enterprise Institute, că „deflația nu are vreo funcție identificabilă și… că nu există nicio justificare pentru sprijinirea sau permiterea unui proces de deflație" (Hayek, 1975, p. 5). Prin aceasta, Hayek recunoaște că un anumit „joc" în „încheietura slabă" este permis, dar numai atunci când ar fi nevoie de evitarea unei deflații. Relaxările cantitative de după 2008 și apoi în timpul pandemiei de Covid-19 au fost făcute, probabil, pentru a evita o deflație ce părea inevitabilă. Dacă era sau nu evitabilă nu vom ști niciodată.

Dar, altfel, în acea perioadă în care jocul în încheietura slabă se mărește, fără a fi justificat de vreo iminentă deflație (adică rata dobânzii se plasează sub nivelul natural fără a face asta din nevoia de a evita vreo deflație), se distorsionează alocarea resurselor și se acumulează dezechilibre, din cauză că structura prețurilor relative se îndepărtează de structura prețurilor de echilibru. Totuși, nu există vreo informație în stabilitatea inflației sau a prețurilor referitoare la această depărtare a structurii prețurilor de la structura de echilibru și la dezechilibrele în creștere, dezechilibre pe care stabilitatea prețurilor fie pare să nu le confirme, fie le ascunde. În acest caz special, mai multă informație despre dezechilibre există în cantitatea de bani, care poate informa despre creșterile pe care noile tehnologii le imprimă productivității, dar pe care, temporar, statistica nu este pregătită să le măsoare. În fine, experiența inflației înalte ce a apărut începând cu anul 2021, după o lungă perioadă de relaxări cantitative și după exagerata accelerare a măsurilor de trecere la surse „verzi" de energie, ne

arată, ca și în anii 1970, o lecție pe care nu am învățat-o. Lecția este aceea că dacă după o perioadă de creștere relativ înaltă a masei monetare, chiar acompaniată de inflație stabilă, urmează un șoc ce duce la creșterea prețurilor unor bunuri importante, ca energia, combustibilul sau alimentele, atunci stocul excesiv de bani, care până atunci alimenta doar creșterea prețurilor activelor (banii „alergau" după active), începe să alimenteze și inflația bunurilor de consum (banii încep să „alerge" după acestea din urmă). În ambele cazuri – în care cantitatea de bani se plasează peste nivelul de echilibru, fie acompaniată de inflație înaltă, fie acompaniată de inflație joasă și stabilă – urmează, mai devreme sau mai târziu, o recesiune.

Băncile centrale au înțeles abia după criza din 2008 că principiul monetarist conform căruia stabilitatea prețurilor garantează stabilitatea reală și financiară nu funcționează, deși Hayek (1935) demonstrase acest lucru încă din 1925 (în germană) și 1931 (în engleză). Deodată, mai vechea dilemă referitoare la canalele prin care banca centrală își exercită controlul – creația monetară sau influența asupra condițiilor financiare (creditului) – a căpătat un răspuns care nu a mai fost încercat înainte: în virtutea controlului asupra creației monetare, banca centrală a păstrat țintirea inflației ca obiectiv, iar, în virtutea recunoașterii influenței asupra condițiilor creditului, rolul de stabilizare financiară a fost dat reglementărilor prudențiale. Problema este că politica monetară acompaniată de reglementări prudențiale este mai probabil să producă distorsiuni în prețurile relative, având în vedere că reglementarea poate fi o intervenție. Ea este o intervenție care distorsionează prețurile și creează politicii monetare un spațiu de acțiune deja distorsionat, în măsura în care conținutul ei (al

reglementării) nu este dat de reguli anterior descoperite de piață. În prezent, politica monetară nu își mai asumă rolul de a stabiliza prețurile cu condiția de a lăsa sistemul prețurilor să lucreze pentru a nu interfera cu alocarea de către piață a resurselor, cum țintea să facă înainte de 2008; actualmente, politica monetară își asumă rolul de a stabiliza prețurile cu condiția ca reglementările (intervențiile) să fi înlocuit o parte din procesul de coordonare pe care îl face piața. Dar această condiție nu numai că nu scutește politica monetară de dificultatea inerentă de a stabili rata dobânzii la nivelul natural, dar mărește incertitudinea referitoare la care ar putea fi nivelul natural. Am subliniat deja mai sus că reglementarea artificială alterează rata naturală reală a dobânzii, ceea ce creează dificultăți suplimentare politicii monetare. Dar reglementarea artificială (sau excesivă) alterează și capacitatea investitorilor de a descifra dacă rata dobânzii se află sub rata naturală, pentru a se abține de la proiecte ce ar putea deveni „malinvestment".

8. Intervențiile nu afectează mintea ordinii abstracte, dar reduc libertatea și încetinesc progresul minții noastre. Pentru a explica această afirmație este nevoie mai întâi să reamintesc câteva caracteristici ale evoluției culturale și legătura intimă a acesteia cu mintea umană. Hayek a arătat că regulile generale care ghidează acțiunile individuale au fost achiziționate în cadrul unui proces de evoluție culturală, proces „ghidat nu de rațiune, ci de succes" (Hayek, 1993, Vol. 3, p. 166). Procesul a fost unul de „evoluție selectivă a regulilor și

practicilor", în care „cultura nu este nici naturală, nici artificială, nici transmisă genetic, nici proiectată în mod rațional… este o tradiție de reguli de comportament învățate" (Hayek, 199 3, Vol. 3, p. 154-155; sublinierea autorului). În acest proces, multe tradiții dispar, în timp ce altele noi sunt achiziționate dacă, odată practicate de câțiva „inovatori", reușesc să capete o largă acceptare dovedită prin imitarea de către foarte mulți. Astfel, ordinea pieței a apărut ca rezultat al achiziției nete de nenumărate reguli, tradiții, obiceiuri referitoare la proprietatea privată, la lege, la bani, la respectarea contractelor, la utilizarea liberă a prețurilor, la concurență etc. Această structură de reguli, mult mai numeroase decât domeniile la care se referă şi dintre care am amintit doar câteva, formează un „model cultural" (Hayek, 1993, Vol.3, p. 157). Cine nu înțelege că tradiția de reguli învățate formează un model cultural care nu poate apărea decât prin evoluție și selecție culturală a regulilor de comportament, poate să considere modelul imoral. De exemplu, pentru Aristotel (1999), care concepea economia ca pe un organism, democrațiile foarte numeroase, cu economie de piață liberă, ar fi fost imposibile, deoarece pentru el ele sunt posibile pentru un număr relativ mic de oameni, organizați în „cetăți", care apar în mod inevitabil („statul este o creatură a naturii", p. 6) pentru că o lege naturală împingea în acea direcție orice am face, și pentru că gospodăriile sunt bazate pe sclavi și pe stăpânii acestora. Pentru el, ca societatea să fie formată din oameni liberi care operează pe piețe financiare ar fi imposibil („de la naștere, unii sunt destinați pentru supunere, alții pentru conducere (rule)"…

există sclavi sau sclavie prin lege și de asemenea, prin natură", p. 8 și respectiv p. 9) și imoral. Similar, pentru Marx, care a inventat teoretic o societate socialistă, care în raport cu realitatea descoperită este doar o superstiție utopică, morala capitalistă în care distribuția o face piața este imorală, dar când redistribuirea realizată de stat a fost introdusă în practică, acest lucru a făcut ca toți să devină supușii statului, reducând libertatea economică și, ulterior, celelalte libertăți.

Structura de reguli învățate (pe care Popper o numește „lumea 3", expresie care a fost tradusă în română ca „lumea a treia"), are, în viziunea hayekiană trei caracteristici care ne ajută să înțelegem cum intervențiile pot altera progresul societății prin alterarea libertății, chiar și atunci când intervențiile nu sunt făcute sub forma extremă a socialismului bazat pe proprietatea comună asupra mijloacelor de producție. Prima caracteristică a stratului format de tradiția de reguli învățate este că deși constituie rezultatul unui proces cultural irațional, ghidat de succes, el s-a dezvoltat împreună cu mintea umană (Hayek, 1993, Vol. 3, p. 155-158). Astfel, „mintea este încorporată (embedded) într-o structură impersonală tradițională de reguli învățate și capacitatea sa de a ordona experiența este o replică dobândită a unui model cultural pe care fiecare minte individuală îl găsește dat", iar structura elaborată a creierului „a devenit utilă când a existat o tradiție culturală pentru a fi absorbită" sau „cu alte cuvinte, mintea poate exista numai ca parte a unei structuri sau ordini care există în mod independent, deși acea ordine persistă și se poate dezvolta numai pentru că milioane de minți absorb și modifică în mod constant părți ale

ei” (Hayek, 1993, Vol. 3, p. 157, sublinierile îmi aparţin). Hayek, un expert în studiul minţii (Hayek, 1952), recunoscut în ştiinţele cognitive pentru teorema Hebb-Hayek, a arătat că aparatul clasificator (mintea) trebuie să fie mai complex decât sistemul clasificat.

Exact această condiţie nu este îndeplinită când vorbim de relaţia care există între minte şi sistemul de reguli: mintea noastră nu este mai complexă decât tradiţia de reguli şi credinţe morale învăţate. Astfel, orice încercare de a reproiecta parţial sau integral sistemul de reguli învăţate cu caracter abstract este complicată şi plină de riscuri. Pe de o parte, mintea noastră creată cultural nu poate înţelege pe deplin rezultatul procesului cultural care a creat structura independentă în care ea însăşi este încorporată, şi anume tradiţia de reguli şi credinţe morale, deoarece această tradiţie este mai complexă decât mintea. „Nu putem reproiecta, ci doar dezvolta gradual (further evolve) ceea ce nu înţelegem pe deplin” (Hayek, Vol. 3, p. 167). Iar ceea ce nu înţelegem pe deplin este modul în care tradiţia de reguli şi credinţe morale în ansamblu „menţine ordinea acţiunilor (să ne gândim la imensa complexitate a diviziunii muncii, pe care nicio minte individuală nu o poate înţelege în totalitate –nota mea) de care depinde co-ordonarea activităţilor multor milioane de oameni” (op. cit., pp. 166-167).

Dar, pornind de aici, nu putem să afirmăm că orice intervenţie de tip constructivist-raţionalist priveşte şi afectează implicit mintea care s-a dezvoltat prin evoluţie selectivă odată cu tradiţia de reguli şi credinţe morale învăţate (raţiunea). Cu cât

mai multe reguli cu scop ar fi introduse alături de tradiția de reguli învățate, cu atât mai multe distorsiuni în funcționarea economiei vor fi percepute de mintea noastră formată împreună cu tradiția respectivă. Însă vreau să subliniez că aceasta nu înseamnă că mintea noastră este, la rândul ei, distorsionată. Odată ce mintea noastră născută împreună cu ordinea abstractă s-a format, ea este în acelaşi timp un standard de la care nu poate da înapoi, chiar dacă o majoritate politică temporară reuşeşte să adopte regulile cu scop aflate în conflict cu tradiția de reguli învățate. Mintea noastră nu va regresa, pentru că având puterea de a percepe conflictul dintre acele reguli proiectate cu scop şi tradiția din care ea însăşi face parte, va respinge la nivel teoretic regulile proiectate cu scop şi adoptate de o majoritate politică, chiar dacă în practică nu le va putea concedia într-o perioadă relativ scurtă, ci doar la un orizont imprevizibil. Nici măcar cele mai dure intervenţii ale statului în societate, cum au fost cele făcute cu scopul de a impune rasismul şi fascismul sau comunismul, nu au afectat mintea depozitată în tradiția de reguli învățate şi de credinţe morale.

Pe de altă parte, din păcate, nu acelaşi rezultat neutru îl au regulile proiectate pentru a servi scopuri cunoscute (intervenţiile) asupra libertății economice şi, eventual, asupra tuturor libertăților. Nu putem crea reguli (interveni) cu scop fără a reduce imediat libertatea pe care o oferă regulile generale (fără scop). Implicația care ne interesează aici este că intervenţiile pentru realizarea de scopuri particulare la nivelul economiei constituie un atac deopotrivă la raţiune şi libertate, dar este eficient numai în ceea ce priveşte libertatea, putând-o

reduce până la suprimare. Crearea omului nou a fost un scop atât pentru fasciști, cât și pentru comuniști, dar nici unii, nici alții, nu au reușit să schimbe mintea localizată în tradiția de reguli învățate, chiar dacă au existat și profitori care s-au prefăcut că au mintea dorită de stăpânii lor. În schimb, au redus masiv libertatea. Din această cauză – al dezechilibrului pe care îl provoacă între mintea care, odată formată pe baza ordinii abstracte, nu mai depinde de aceasta din urmă, și libertate, care depinde strict de menținerea ordinii abstracte – intervențiile, care în esență sunt reguli aplicabile unor grupuri sau scopuri particulare identificabile nu pot fi un mod de a progresa. Mai mult, ele împiedică progresul în general, inclusiv al minții noastre. Pentru a explica această afirmație este util să reamintesc mai întâi pe scurt de ce „întregul progres trebuie bazat pe tradiție" (Hayek, 1993, Vol. 3, p. 167, sublinierea autorului). Cu alte cuvinte, doar tradiția de reguli învățate ne informează asupra modului în care putem progresa: putem accepta o nouă regulă numai dacă aceasta nu este incompatibilă cu restul tradiției de reguli. Pentru că nu înțelegem în totalitate sistemul de reguli din care chiar mintea noastră face parte, nicio regulă nu poate fi ex-ante declarată compatibilă sau incompatibilă. O inovație care are succes este mai probabil să ajungă să înlocuiască sau, respectiv, să adauge o regulă la tradiția deja existentă dacă a fost făcută de cineva care „a respectat scrupulos cele mai multe dintre regulile existente„ (Hayek, op. cit., p 167) în tradiție și dacă, după ce a fost practicată de tot mai mulți, s-a dovedit că sprijină mai bine ordinea sau, respectiv, contribuie la formarea ordinii pe care o

servesc toate celelalte reguli (pentru aceasta, vezi și trimiterea pe care Hayek o face la Mises, 2006 [1957], p. 54).

Când se referă la cineva care a respectat cele mai multe reguli ale tradiției, Hayek subliniază respectul pe care un inovator (rule-breaker) îl capătă în acest fel și care ajută la adoptarea în practică a noii reguli. Totuși, cred că există și un alt aspect care trebuie adăugat, și anume că respectarea marii majorități a regulilor învățate și a credințelor morale este esențială deoarece numai cineva care practică consecvent tradiția de reguli poate să ajungă să aibă informarea necesară pentru a identifica, dacă are inteligența necesară, o nouă practică ce este compatibilă cu tradiția și ar lăsa coerența internă a acesteia din urmă nealterată în cazul în care respectiva regulă ar fi adoptată ca regulă generală prin extinderea voluntară a practicării. Dacă libertatea este redusă prin practicarea unei combinații între reguli învățate și reguli inventate, cu atât mai mică ar fi probabilitatea ca o astfel de șansă de apariție a unei noi reguli, care să reprezinte un progres pentru ansamblul tradiției, cu cât mai mare ar fi ponderea regulilor inventate. AstfeI, intervențiile nu numai că nu sunt un mod de a progresa, dar sunt chiar un mod de a împiedica progresul. Atât timp cât ponderea regulilor inventate este mare, corpul de reguli învățate pe care un potențial inovator l-ar practica ar rămâne, probabil, insuficient pentru a-l informa pe acesta referitor la o potențială nouă practică, mai eficientă, de a soluționa o anumită problemă, care să ajungă, în final, prin largă practicare voluntară, parte a tradiției care, prin aceasta, va progresa. Mai degrabă, mintea potențialilor inovatori ar fi dedicată deliberat eforturilor de a identifica

soluțiile pentru a elimina cât mai mult dintre regulile inventate și a aduce structura de reguli cât mai aproape de structura de reguli învățate, pe care mintea noastră o are ca standard depozitat în miliarde de creiere. În perioada tranziției fostelor economii socialiste înapoi la economia de piață, mintea oamenilor, inclusiv a guvernanților, a fost ocupată cu eliminarea regulilor inventate în perioada planificării centralizate și reintroducerea regulilor învățate și depozitate în minte. Nu s-a făcut nicio descoperire a vreunei noi practici mai eficiente decât cele știute, deși experimentul a avut loc la o scară foarte extinsă pentru prima dată în istoria cunoscută a omenirii. Mai mult, reformele țintind la readucerea regulilor învățate în practică, cum ar fi liberalizarea prețurilor, privatizarea, disciplina pieței etc., au fost de nenumărate ori oprite, atunci când publicul și-a arătat insatisfacția față de noile reguli care introduceau pentru prima dată după jumătate de secol disciplina libertății. Aceasta arăta că atunci când ponderea lor este mare, regulile inventate nu numai că împiedică o eventuală descoperire a unei reguli care ar putea deveni componentă legitimă a tradiției, dar poate împiedica și efortul de a reduce ponderea regulilor inventate. În concluzie, ca urmare a unui proces de respectare devotată a virtual tuturor regulilor învățate, un inovator își mărește șansa să descopere o nouă regulă de comportament care, odată descoperită, ar putea ajunge să fie atât de larg răspândită încât să devină parte a tradiției de reguli. Mintea va fi progresat însă abia atunci când orice minte individuală va găsi noua regulă ca dată, iar ordinea la care ea contribuie va furniza mai eficient aceeași cantitate de

libertate sau, respectiv, va crește libertatea pentru a putea oferi mai multă prosperitate individuală și solidaritate.

9. Intervenţiile sunt adeseori justificate prin nevoia de a reduce „povara libertăţii" şi de a proteja sentimente. A doua caracteristică a tradiției de reguli învățate este aceea că în societatea modernă este parte a unei structuri mai complexe de reguli, care cuprinde în plus un strat de reguli înnăscute (generate genetic) și, așa cum deja am amintit, un strat de reguli adoptate în mod deliberat „pentru a servi scopuri cunoscute" (Hayek, 1993, Vol. 3, p. 159-161). Hayek spune că această parte substanțială de reguli tradiționale, adică rezultate prin acțiune umană, dar care nu au fost produse cu scop, sunt necesare pentru a reprima unele dintre regulile înnăscute, care au ghidat societăţile organismice (închise, tribale), dar nu se potrivesc cu societatea modernă numeroasă, bazată pe reguli generale (fără scop) de bună conduită, care arată oamenilor ce ar trebui să facă pentru a co-opera cu succes.

Totuși, chiar dacă este partea cea mai importantă a setului de reguli care operează în societate, fiind acceptată de cei mai mulți, tradiția de reguli învățate și credințe morale și societatea deschisă pe care o generează permanent, au avut mereu de la apariție și au și în prezent „inamici" importanți (Popper, 1945). Pe de o parte, sunt cei care resimt ca o povară răspunderea individuală pe care o implică libertatea furnizată de regulile abstracte învățate. Aceste reguli au fost necesare pentru a-i arăta fiecăruia cerințele pe care trebuie să le respecte pentru a fi liber să aibă propriile scopuri și să scape din tirania scopurilor

comune ale societăților închise. Nu toți oamenii au reușit să înțeleagă că, în societatea deschisă, în loc de obiective concrete, oamenii au în comun reguli abstracte, față de care trebuie să fie riguros disciplinați pentru a obține libertate economică, bunăstare și, important, o solidaritate pe care nu o pot observa direct pentru că ia forma realizării a milioane de planuri individuale. Acesta a fost „probabil cel mai dificil lucru de înțeles" (Hayek, 1993, Vol. 3, p. 164) de către om încă de la început. Societatea a devenit mai greu de înțeles, iar faptul că această neînțelegere provoacă un stres a fost identificat încă de la începutul tranziției către societatea deschisă de Platon, căruia Popper îi recunoaşte meritul de a fi fost un bun diagnostician al problemelor sociale de atunci, chiar dacă soluția pe care a formulat-o Platon, și anume oprirea schimbării și întoarcerea la tribalism a fost totalitară. „Presiunea civilizației a început să fie simțită" (Popper, 1945, p. 168), iar „artefactul civilizației" care crea această presiune era nimic altceva decât de „disciplina libertății" (Hayek, 1993, Vol. 3, p. 163). Pentru Popper, tranziția de la societatea tribală la societatea deschisă este încă „la începuturile sale" (op. cit., p. 167) și reprezintă un șoc atât de mare încât „este unul dintre factorii care au făcut posibilă apariția acelor mișcări reacționare care au încercat, și încă încearcă, să răstoarne civilizația și să se reîntoarcă la tribalism" (Popper, op. cit., introducerea autorului, p. xli). Popper spune, de asemenea, că cel mai puternic motiv al lui Platon pentru a propune soluția totalitară a întoarcerii la tribalism a fost „să readucă înapoi fericirea pentru cetățeni", iar forța formelor mai vechi sau mai noi ale mișcărilor totalitare, care nu pot fi o

soluție la nimic, rezidă exact „în faptul că au căutat să răspundă la o nevoie foarte reală” (op. cit, p. 162). Mai recent însă, în societate a apărut, odată cu dezvoltarea științelor naturale și ideea eronată că tradiția de reguli care a fost rafinată în procesul evoluției exact pentru a ne arăta riguros ce trebuie să facem pentru a putea avea scopuri proprii ar putea fi înlocuită cu reguli „create științific”, care să ne permită o libertate lipsită de constrângerile pe care le exercită regulile abstracte, ceea ce este imposibil fără a duce la rezultatul menționat în cel de-al treilea citat care precede acest eseu.

Astfel, dependența libertății individuale de respectarea regulilor abstracte a afectat negativ emoții, instincte, intuiții, sentimentul lipsei de solidaritate, dorința utopică de justiție economică etc. Întotdeauna, aceste sentimente și gânduri (elemente din lumea 2 a lui Popper) se manifestă în legătură cu obiective comune sau cu grupuri identificabile, așa cum se întâmpla în societățile tribale. Pe de altă parte, tradiția de reguli învățate are inamici în rândul multor specialiști din multe domenii. Pentru aceștia, în special unii specialiști în sociologie, economie, filozofie politică etc., tradiția de reguli învățate, în cazul în care este recunoscută, nu are însemnătate, deoarece prin însăși modul în care se constituie, și anume evoluție selectivă culturală, nu poate fi folosită pentru predicții referitoare la întreaga societate sau la diverse domenii specifice ale ei, ceea ce le pune la îndoială prestigiul, pe care unii nu îl văd decât prin prisma teoriilor din științele fizicii, care au putere predictivă, nu doar explicativă. Oricare ar fi motivul adversității față de tradiția de reguli învățate și credințe morale,

el reflectă un anumit stres sau o anumită nefericire a oamenilor, care rămân deschişi la propunerile care promit să facă viaţa mai uşoară şi fericită prin renunţarea la unele achiziţii culturale şi proiectarea unor noi reguli pentru societate.

În măsura în care uităm că regulile care, prin prisma unor sentimente, par injuste în prezent, au fost achiziţionate pentru a progresa şi a face posibilă coordonarea cu succes de către piaţă a acţiunilor individuale, oamenii ar putea decide să modifice unele reguli tradiţionale sau să adopte unele noi sau, la extrem, ar putea dori să reproiecteze întreaga structură pentru a atenua conflictul regulilor tradiţionale cu sentimentele lor sau cu nevoia lor de a descoperi destinaţii istorice. Fără a fi o necesitate cerută de reconcilierea unor conflicte interne ale sistemului de reguli, modificarea tradiţiei de reguli prin intervenţii ar fi arbitrară. Astfel, ar fi introduse multe incompatibilităţi între noile reguli şi cele învăţate şi, pentru a repeta, între mintea şi raţiunea noastră, care nu sunt afectate, şi libertatea redusă prin adoptarea de reguli proiectate. Ceea ce vreau să subliniez este că regulile cu scop par să fie produsul unui conflict între regulile înnăscute şi regulile generale (fără scop) ale ordinii abstracte a economiei de piaţă. Ele par să fie făcute fie pentru ca societatea să avanseze şi să devină justă din perspectiva unei morale la care s-a renunţat în mod necesar în procesul de evoluţie selectivă la un moment în trecut, dar care, din diverse motive, este readoptată, fie pentru ca societatea să devină mai predictibilă. Numai că regulile cu scop nu pot rezolva acest conflict decât în favoarea regulilor înnăscute, permiţându-le acestora din urmă să reintre în societate,

alterând, așa cum am arătat, nu mintea, care continuă să rămână neafectată, ci libertatea. Departe de a face societatea mai justă sau mai planificabilă, regulile cu scop duc societatea înapoi. Pentru o perioadă, societatea ajustată prin eliminarea din regulile abstracte achiziționate prin învățare va părea mai confortabilă, dar se va apropia, în natură (caracter), de societățile închise, care se opun înnoirii, ceea ce înseamnă că nu învață din experiență și va pierde din capacitatea de a produce bunăstare și solidaritatea ce apare din faptul că imensa majoritate a planurilor individuale se realizează. La extrem, înlocuirea întregii tradiții de reguli învățate cu un set de reguli cu scop ar crea o societate cu totul diferită, lipsită de libertate și, de aceea, incapabilă să găsească soluția de a asigura bunăstarea a miliarde de oameni. Socialismul a dovedit acest lucru. Dar pentru că mintea născută odată cu ordinea abstractă a economiei de piață nu s-a schimbat, oamenii au reușit, în final, să răstoarne ordinea socialistă, pentru a repune în echilibru mintea cu structura ei naturală de reguli abstracte și cu libertatea oferită de economia de piață.

10. Intervențiile se pot transforma în superstiții care pot schimba radical ordinea economică pentru o perioadă de timp îndelungată. A treia caracteristică a tradiției de reguli învățate vine de la faptul că toate structurile cu grad înalt de complexitate se mențin „prin adaptarea constantă a stărilor lor interne la schimbările mediului”, care este posibilă pentru că au, recitez, „elementele lor posedând astfel de regularități de conduită sau astfel de capacități de a urma reguli, încât rezultatul acțiunilor lor individuale va fi să restaureze ordinea

întregului dacă este perturbată de influențe externe” (Hayek, 1993, Vol. 3, p. 158). Această afirmație se bazează pe faptul că ordinea economico-socială este determinată de structura de reguli învățate, nu invers. Intervențiile, adică regulile create cu scop pentru anumite grupuri, perturbă ordinea bazată pe regulile învățate. Intervențiile consumă o mare parte a resurselor elementelor care luptă pentru refacerea ordinii.

Pentru a înțelege în detaliu cum elementele individuale ale structurilor complexe luptă împotriva intervențiilor, este mai întâi necesar să clarificăm mai mult legătura dintre conceptele de minte, cunoaștere individuală, libertate și superstiție. Am subliniat deja în mod repetat ideea hayekiană că mintea noastră depinde de întreaga tradiție de reguli și credințe morale învățate, dar că libertatea depinde de structura de reguli existente, adică și de regulile create cu scop. În consecință, natura acestui amestec dintre regulile morale și cele inventate este esențială pentru a înțelege relația dintre libertate, minte, cunoaștere și superstiție.

Este deja clar că, în viziunea lui Hayek, mintea noastră este, în fiecare moment, o structură impersonală de reguli învățate (absorbită de creier). Mintea este, așadar, ceea ce omul știe. Omul știe tradiția de reguli pentru că a învățat-o. În strânsă relație cu mintea se poate introduce însă conceptul de superstiție.

Aceasta din urmă apare atunci când omul crede că știe mai mult decât a făcut în trecut (acele practici ce au ajuns să fie reguli învățate). În fapt, mintea nu poate să știe mai mult decât

a făcut (adică „lumea 3” a lui Popper), și nu va putea face mai mult (ceva mai măreț) decât știe. Mintea nu poate crea mai mult decât ordinea pieței, pe care a descoperit-o ca singur mijloc de a trata incertitudinea și ignoranța. Superstiția apare atunci când omul crede că poate face mai mult decât știe. „O epocă a superstiției este o perioadă în care oamenii își imaginează că știu mai mult decât fac” (Hayek, 1993, Vol. 3, p. 176). Superstiția este dată de acele reguli inventate care nu sunt în armonie cu tradiția de reguli învățate. Prin intervenții în economie, omul elimină unele reguli care au fost în mod clar achiziționate cândva pentru succesul lor practic și adaugă într-o formă modernă reguli care au fost în mod necesar eliminate în evoluția spre ordinea abstractă pentru că nu puteau servi noua ordine. Aceste reguli moderne cu scop (reglementări, redistribuirea etc.) nu au nimic diferit, dacă ne referim la principiul pe care îl reflectă, față de regulile cu scop pe care evoluția selectivă le-a eliminat din tradiția de reguli. Astfel, putem vedea superstiția ca pe un set de reguli inventate cu scop (ceva ce omul a făcut când nu era liber să-și aleagă propriile scopuri) care au înlocuit anumite reguli din structura de reguli învățate (adică din ceea ce omul a făcut în libertate). Este o superstiție credința că poți crea științific reguli care, odată urmate, pot duce în societatea abstractă la realizarea de scopuri care au fost atinse în societatea organismică (tribală). Este o superstiție să crezi că astfel de extrapolări de obiective se poate realiza și că regulile cu scop pe care le-am urma au aceeași autoritate în societatea deschisă ca cele cu aceleași scopuri ce operau în societatea organismică. Regulile inventate cu scop

sunt reguli care arată că omul crede în superstiția conform căreia procesul cultural de evoluție selectivă, irațional, dar eficient, nu a putut păstra în setul de tradiții anumite reguli despre care omul crede, în prezent, că ar fi folositoare.

Mintea noastră, odată dezvoltată, nu se mai schimbă decât dacă tradiția de reguli învățate se schimbă și oferă fiecăruia un nou model de reguli, așa cum s-a schimbat când a trecut de la o societate organismică la societatea abstractă. În schimb, mintea noastră poate fi acompaniată într-o măsură mai mică sau mai mare de superstiții. Astfel, deși nu poate inventa o societate mai bună decât cea pe care a descoperit-o în practică – până în prezent, cea mai bună societate descoperită fiind economia de piață – omul poate, totuși, proiecta variante ale ordinii organismice pe care a cunoscut-o în trecut, adică poate proiecta superstiții. Cred că stresul economic și emoțional generat de diverse crize economice, inclusiv cea din 2008, i-a făcut pe foarte mulți oameni, așa cum îi face orice stres puternic, să creadă că regulile care au fost urmate pe drumul către criză au fost exclusiv cele ale ordinii abstracte a pieței. În fapt, foarte multe superstiții, adică reguli inventate aflate în profundă contradicție cu tradiția de reguli învățate și credințe morale, există încă cu mult înainte de o criză, așa cum s-a întâmplat și înainte de criza din 2008, și ele au un rol esențial în ghidarea comportamentelor care duc la acumularea dezechilibrelor și la apariția crizei. Societatea în ansamblu se bazează pe o ordine de activități care depinde de absolut toate faptele particulare din societate. Unele dintre aceste fapte sunt rezultatul aplicării regulilor inventate. O stare specială a ordinii, cum este o criză,

are întotdeauna printre cauze în special faptele particulare la care au dus regulile inventate cu scop, din moment ce ele sunt incompatibile cu regulile abstracte libere de scop. Totuşi, o propagandă foarte eficientă este întotdeauna pregătită să spună că doar piaţa (adică tradiţia de reguli abstracte învăţate şi credinţe morale) a fost de vină, astfel că oamenii ajung, aşa cum s-a întâmplat şi după criza din 2008, să voteze acei politicieni care oferă noi superstiţii. Dar din moment ce mintea noastră a descoperit piaţa ca singur mecanism de a trata incertitudinea şi ignoranţa noastră, superstiţia nu va putea înlocui pentru totdeauna ordinea pieţei în care este ancorată organic mintea noastră.

Cunoaşterea şi mintea în sensul discutat aici se disting prin aceea că prima este mintea individuală aplicată circumstanţelor şi faptelor particulare. În societăţile tribale, scopurile erau comune, iar mintea era rezultatul absorbţiei de către creier a unui set de reguli de comandă, care ghidau comportamentele individuale şi asigurau atingerea scopurilor comune. De exemplu, în societatea bazată pe vânat, un astfel de scop era distribuirea în proporţii egale cu nevoile fiecăruia. Pentru că aceste nevoi individuale erau în general cunoscute celorlalţi, în societăţile tribale, oamenii erau mai puţin sau deloc ignoranţi la circumstanţele altora. În acea societate, era posibil ca regulile să aibă scopuri clare şi din această cauză omul nu era liber decât să se supună acelor reguli. Nu era nevoie de libertatea pe care o dă un sistem impersonal de informare referitor la nevoile altora exact pentru că oamenii nu erau ignoranţi referitor la circumstanţele altora. Utilizarea efectivă a cunoaşterii

individuale nu necesita o libertate de alegere a scopurilor individuale intermediare, pe care oamenii să le vadă ca mijloace pentru atingerea scopurilor ultime, deoarece satisfacerea nevoilor era asigurată de regulile imuabile cu scop ale grupului.

În societatea abstractă, ignoranța referitoare la circumstanțele altora a crescut și cunoașterea a început să fie dispersată. Omul a învățat reguli pentru a trata incertitudinea referitoare la circumstanțele necunoscute ale celorlalți. Acele noi reguli învățate au fost reguli care au relaxat treptat regulile de comandă, adică au fost reguli pentru a oferi mai multă libertate. Ignoranța care a apărut în societatea deschisă a stat la baza dezvoltării acelor reguli și, în fond, la baza evoluției minții noastre și a libertății. Utilizarea acestei minți în circumstanțe particulare, adică utilizarea efectivă a cunoașterii a devenit dependentă de libertatea de a alege scopuri individuale imediate, care sunt doar mijloace pentru a atinge scopuri ultime. Aceste scopuri imediate înseamnă producția de bunuri și servicii care să poată fi vândute celor care le solicită. Ceea ce reconciliază planurile individuale și le fac parte din aceeași structură care se autogenerează este faptul că cei ce inițiază planurile răspund la schimbarea în condițiile inițiale urmând același set de reguli ca toți ceilalți, dar în concordanță cu scopurile intermediare și cu circumstanțele lor particulare (vezi pentru detalii Hayek, 1993, Vol. 2., p. 8-16).
Am reamintit diferențele dintre cele două tipuri de societăți – organismic și abstractă –pentru a sublinia ceea ce mă interesează aici, și anume că mecanismul de reglare pe care îl fac elementele constitutive pentru a asigura perpetuarea structurii complexe a economiei apare din faptul că atunci când intervențiile în economie (superstițiile) reduc libertatea de

alegere a scopurilor individuale, ele reduc de fapt capacitatea de a utiliza cunoașterea individuală pentru atingerea mijloacelor ultime. Foarte important este că, totuși, mintea noastră nu este afectată de intervenții, astfel că ea „știe" în permanență ce structură de reguli permite utilizarea celei mai mari cantități de cunoaștere din societate. Fiecare element care, prin intervenții, este împiedicat să utilizeze cunoașterea de care dispune pentru a-și atinge scopurile va lupta pentru refacerea acelei structuri abstracte pe baza căreia mintea există și care este păstrată ca standard. Această luptă este posibilă exact pentru că mintea acționează ca un standard care, odată dobândit, nu poate fi pierdut, pentru că este absorbită de miliarde de creiere. Acest standard care este mintea ordinii abstracte se poate modifica doar lent, prin largă acceptare practică a noi reguli, adică prin ajustări care asigură coerența sistemului. Dacă superstițiile care acompaniază mintea devin predominante, ceea ce înseamnă că o parte corespunzătoare a tradiției de reguli învățate a fost înlocuită cu reguli inventate, atunci libertatea economică poate fi redusă atât de mult încât ordinea economică se poate schimba radical. O superstiție care înlătură masiv ordinea abstractă poate dura decenii, cum s-a întâmplat în fostele țări socialiste. Aceasta se întâmplă deoarece libertatea economică este foarte scăzută sau, altfel spus, deoarece fiecare depinde economic de autoritatea care administrează noua ordine, astfel că nimeni nu are resursele pentru a dezvolta acțiunile individuale necesare pentru restabilirea ordinii cât mai apropiat de standardul păstrat de mintea noastră.

11. În fine, intervențiile masive pot avea consecințe care pot degenera în subminarea ordinii democratice. Chiar dacă

perturbările în alocarea resurselor sunt generate de intervenţii guvernamentale, situaţiile de instabilitate sunt totuşi atribuite pieţei, iar o propagandă împotriva pieţei începe mai ales în urma unor crize economice majore, astfel că intervenţiile masive capătă acceptul public. Aşa s-a întâmplat după criza din 1929, tot aşa s-a întâmplat după criza din 2008. Deosebirea este că, după criza declanşată în 1929, reducerea libertăţii pieţei a dus la alterarea reţelei informaţionale a societăţii (în care componentă de bază este dată de tradiţia de reguli şi credinţe morale învăţate) şi, în consecinţă, la destabilizarea anticipaţiilor în sensul discutat la punctul 2., care au rezultat în implicaţii foarte grave, ce au mers până la punerea la îndoială a democraţiei şi la orbirea publică faţă de apariţia totalitarismului. Desigur, în acest proces, reducerea sau pierderea libertăţii economice în unele ţări a fost doar unul dintre factorii care au dus la acel rezultat dezastruos. Mulţi alţi factori politici, ideologici, rasiali şi de altă natură, care există şi în prezent, dar care nu au nici pe departe magnitudini similare celor din anii 1930, au fost prezenţi şi au contribuit la alterarea reţelei informaţionale a societăţii libere, dar, în acel proces, care a dus la pierderea libertăţilor politice şi la totalitarism, reducerea libertăţilor pieţei a fost o necesitate pentru cei ce vizau totalitarismul. Acea necesitate deriva din faptul că libertatea economică este o condiţie necesară pentru menţinerea libertăţilor politice, chiar dacă nu este şi suficientă.

Faptul că societatea occidentală este democrată şi relativ liberală în prezent, nu constituie o garanţie că aceste trăsături nu se pot deteriora sau dispărea pentru o anumită perioadă. Mă

interesează să subliniez aici, bazat pe ce am prezentat anterior, că „rețeaua informațională” se deteriorează într-un singur mod, și anume, prin acțiuni împotriva principalei sale componente, și anume tradiția de reguli învățate. Esența acestor acțiuni, repet, constă în crearea de reguli cu scop care permit unor reguli depășite din perspectiva societății abstracte occidentale să revină în structura de reguli care ne informează referitor la cum ar trebui să ne comportăm. Această luptă pentru eliminarea unor tradiții achiziționate este dusă inocent, de cei care fie nu au înțeles niciodată suficient tradiția de reguli abstracte, pentru că, protejați de diverse reguli cu scop, nu au fost nevoiți să o practice vreodată, fie de cei care au ajuns să nu o mai recunoască. De asemenea, cei care se află sau nu în vreuna din pozițiile menționate, luptă împotrivă pentru că au o concepție raționalistă, din care rezultă că doar ceea ce omul a proiectat conștient pentru societate poate fi folositor și nimic altceva.

Pentru că folosesc expresia „luptă împotriva tradiției de reguli”, este util să reamintesc că aceste reguli care țin coerentă ordinea abstractă sunt extrem de diverse. În economie, ele privesc nenumărate domenii, dintre care câteva au fost amintite anterior (concurență, proprietate privată, bani, lege etc), dar aria domeniilor este foarte largă, extinzându-se până la emoții. Toate aceste reguli, de la cele mai „reci”, cum sunt cele din economie, până la cele mai „calde”, referitoare la emoțiile achiziționate genetic sau cultural, formează o rețea informațională care face societatea inteligibilă.

Când își pierd capacitatea de a recunoaște rețeaua informațională a societății abstracte, oamenii pot cere cu insistență intervenții ale guvernului în economie, iar intervențiile nu sunt numai economice, ci de orice natură. Foarte multe dintre evoluțiile din prezent sunt rezultatul respingerii unor reguli și tradiții pe care este fondată ordinea pieței. Și așa cum am reamintit insistent în acest eseu, urmând concepția hayekiană a evoluției sociale, această respingere nu poate duce decât la apropierea de o societate tribală, în care libertatea este redusă.

Popper, Hayek, Polanyi sunt de acord că tranziția de la o societate închisă, tribală, ce avea trăsăturile unui organism, la o societate deschisă, care evoluează, așa cum este societatea occidentală, a fost un șoc din care societatea nu și-a revenit încă și care „este unul dintre factorii care au făcut posibilă apariția acelor mișcări reacționare ce au încercat și încearcă încă să înlăture civilizația și să revină la tribalism” (Popper, 2013 [1945], introducerea autorului, p.xli). Această tranziție către societatea deschisă a început în antichitate, prin apariția democrației și a individualismului. Este util să amintesc, în mod cert redundant pentru mulți, dar poate util pentru unii, că societatea deschisă nu este în mod necesar o societate capitalistă, dar este o societate occidentală și așa a fost odată ce a apărut democrația și individualismul. Astfel, nu trebuie să surprindă că societatea occidentală capitalistă este contrapusă, în aceste raționamente, societății tribale, înțeleasă ca societate organismică, la fel de bine cum poate fi contrapusă, din

perspectiva care interesează aici, socialismului extrem sau comunismului.

Tradiția de reguli abstracte învățate și credințe morale (înțelepciunea pieței) ne informează că, în prezent, există o mare similitudine între o societate tribală și lumea contemporană, dacă avem în vedere metoda contemporană prevalentă de cercetare din științele sociale, revenirea și accentuarea naționalismului, intervențiile nenumărate în numele „justiției sociale” și a „justiției climaterice”, sau o serie de obiective ale unor mișcări precum ”woke” sau „Black lives matter”.

Una dintre caracteristicile unei societăți tribale este aceea că ea nu distinge între regulile care acționează în societate (legal laws) și cele care guvernează în natură (Popper, 2013 [1945], p. 13 și 164). Deși pare imposibil, acest caracter „magic” este prezent și în societatea occidentală. În științele sociale, metoda de cercetare este similară cu cea din științele fizicii, care descoperă legi cauzale, deși structura complexă a societății și mecanismele ei autoreglatoare nu permite identificarea unor astfel de legi. Regularitățile au fost căutate, cel puțin începând din anii 1920 și până la începutul anilor 1990, în special între agregate economice/sociale mari, deși, în realitate, cauzalitățile sunt cele determinate de acțiunea individuală, animată de scopuri ultime, nu de modificarea relațiilor între agregate. Mai mult, chiar cu fundații microeconomice, cercetarea rămâne legată de identificarea unor cauzalități referitoare la un sistem mult prea simplu, în care preferințele sunt date, informația nu

este pe deplin dispersată, tipurile de agenți economici sunt limitate, planurile individuale sunt date, adică nu sunt reflectarea unui proces continuu de învățare și nu ar putea explica teoretic acele tipare care se autogenerează. Cercetând în acest fel, putem descoperi multe superstiții, dar în niciun caz „legi economice”. Ar fi greşit să formulăm ipoteza că există forțe care, indiferent de ce facem noi, împing societatea către o democrație liberală, cum spune Fukuyama (1992). Popper (2013) [1945]) afirmă că „ceea ce noi numim în prezent totalitarism aparține unei tradiții la fel de vechi sau la fel de noi ca însăși civilizația noastră”, fără ca acest rezultat să fie efectul vreunei forțe care, menționez din nou, indiferent de ce am face, împinge într-acolo, ci doar rodul concepțiilor noastre despre societate și al folosirii lor în încercarea de a o modela. Toate aceste legi ce arată forțe care conduc societatea către destinații precise, indiferent ce am face noi, sunt grave, pentru că justifică eventuala noastră predare către o elită (eventual, managerială, crede Popper), care are capacitatea de a descoperi aceste legi și de a le folosi pentru a controla și predicționa diversele faze ale înaintării societății pe drumul către destinația finală.

Naționalismul, care s-a extins, este o ideologie ce conservă trăsăturile tribale, în primul rând, pentru că întreține dorința de a înlocui răspunderea individuală cu cea colectivă, dar și pentru că transpune în reguli și practici anumite pasiuni și prejudecăți incompatibile cu societatea deschisă (pentru detalii vezi Popper, 1945). Acestea sunt valori în numele cărora mulți lideri naționaliști au putut să introducă reguli prin care au alterat

tradiția de reguli și credințe morale învățate. Mecanismul pe care l-am prezentat în secțiunea anterioară era exact acesta: valori morale incompatibile cu economia de piață sunt utilizate pentru a introduce reguli particulare în constelația de reguli abstracte ale ordinii economice. Pe măsură ce aceste reguli sunt introduse cu credința că societatea înaintează, de fapt, aceasta se afundă pe un drum de întoarcere către un vechi tip de societate, de care nu s-a desprins în totalitate niciodată, până la punctul de la care eventual nu se mai poate opri și alunecă în totalitarism. Socialismul și comunismul au clar aceste trăsături, dar și în societățile capitaliste consolidate pot apărea astfel de ideologii. Ceea ce este actualmente prezentat, uneori cu mândrie nedisimulată, ca o deglobalizare, este în fapt o acceptare a naționalismului combinat cu protecționismul, o altă formă evidentă de practicare a regulilor cu scop într-o ordine care persistă doar pentru că are încă un caracter abstract. În același timp, scăderea entuziasmului multor oameni din diverse țări față de apartenența țării lor la unele structuri regionale de organizare economico-socială, care pentru unii anlișți pare de neînțeles, se explică prin reticența față de unele obiective și reforme inițiate de acele structuri, reforme despre care mare parte din populațiile respective simt că nu sunt compatibile cu tradiția de reguli abstracte învățate și de credințe morale.

În final, nu contează dacă regulile cu scop sunt produsul naționalismului sau sunt produsul unor „reforme” considerate moderne în Europa sau în general în lume. Când se combină, acele reguli cu scop duc la creșterea percepției corecte că tradiția de regulile și credințe morale achiziționate cultural este

atacată. Acea tradiție dă esența Europei și a lumii occidentale pentru că este, înainte de orice, cultural-europeană și libertatea se fondează pe ea. Nu contează dacă tradiția de reguli învățate este atacată la nivel național, regional sau global. Reacția de respingere va exista. Nu e de mirare că în ultimii ani, euro-scepticismul a crescut în România și alte câteva țări. Regulile cu scop create la nivelul Uniunii Europene au avut acest efect, cu atât mai mult cu cât, discursurile naționaliste au prezentat scopurile unor reguli ca fiind mai mult scopurile țărilor bogate ale Uniunii, și mai puțin scopurile țărilor mai sărace. Cu cât este mai mare această percepție, la care, repet, naționalismul și reformele neatinse de naționalism, dar generate scientist, contribuie deopotrivă, cu atât mai mult se erodează încrederea că tradiția de reguli învățate, care dă esența europeană a civilizației, se va altera pentru o perioadă.

Mișcările „Woke” sau „Black lives matter” țintesc la schimbări care nu reprezintă vreun progres, deoarece nu reflectă rafinarea vreunei reguli învățate sau adoptarea unor reguli noi care să întărească caracterul deschis al societății, ci dimpotrivă, vizează scopuri particulare pentru anumite grupuri sau eliminarea unor tradiții (schimbări de programe școlare prin declararea matematicii ca știință a albilor, prin eliminarea operei unor scriitori, muzicieni, compozitori etc.), sau chiar eliminarea capitalismului, adică, societatea deschisă. Prin natura lor, aceste mișcări nu diferă cu nimic de orientarea economiștilor care cer justiție economică. Și aceștia din urmă doresc același lucru: adoptarea de scopuri particulare (cunoscute unor grupuri) prin reducerea și, eventual, înlocuirea

completă a distribuției pe care o realizează piața cu redistribuția.

Probabil că, în afară de combinațiile dintre diverse reguli cu scop, cea mai periculoasă dintre toate regulile cu scop este redistribuirea, o regulă inventată pentru a înfăptui scopul iluzoriu al justiției economice. Este o superstiție contrapusă procesului pieței, care nu e nici natural, nici artificial, ci doar o achiziție culturală. Justificarea oricărei intervenții în numele justiției sociale înseamnă o predare a societății către un obiectiv iluzoriu. Problema cu acest obiectiv este că oricâte încercări de a-l atinge vor fi făcute, el nu va fi atins. În schimb, cu cât mai multe încercări vor fi făcute, cu atât ele vor face ca procesul ordinii spontane să producă mai puțină prosperitate și solidaritate. În plus, așa cum am arătat, se vor naște anticipații conform cărora guvernele vor acționa în mod sistematic și susținut pentru realizarea acestui scop. În final, pe măsură ce ordinea spontană va fi sufocată și va produce mai puține resurse și solidaritate, va apărea o cerere crescândă pentru intervenții autoritare care să realizeze obiectivul. Tot mai multe sarcini vor fi puse în spatele celor cu venituri mari, până când libertatea economică a foarte multor oameni va scădea dramatic, punând în pericol libertatea politică a individului.

În democrație, libertatea politică poate fi încălcată, ca în orice sistem politic, prin exercitarea coerciției asupra individului. În democrație, această coerciție poate apărea de la majorități. Totuși, dacă menținem libertatea piețelor, acele majorități nu

apar. Aceasta ne arată că piața este esențială pentru ca o democrație să nu eșueze în dictatura majorității.

Dar a menține ordinea abstractă a pieței pare sau, uneori, chiar este o sarcină dificilă, mai ales dacă această ordine ne răneşte unele sentimente față de semenii noştri care au rămas în urmă, astfel că, în multe situații, ne este mai comod să ne predăm unor superstiții, pe care avem abilitatea de a nu le mai numi şi prezenta ca „magice”, ca în societățile tribale, deşi îndeplinesc exact acest rol.

Evoluțiile menționate – scientismul, naționalismul, justiția socială, sau alte moduri de a nega tradiția prin diverse mişcări orientate să readucă în societate reguli cândva respinse din nevoia de a progresa – sunt parte a unui proces prin care societatea evită să se supună înțelepciunii pieței şi, conştient sau nu, creează superstiții prin care se pune la dispoziția unor forțe magice. Nu numai acceptarea unor reguli care duc la o destinație prestabilită, indiferent de acțiunea umană, este o predare în mâinile forțelor magice, dar şi încercările repetate de atingere a scopurilor iluzorii în societatea abstractă sunt echivalente cu predarea societății tribale unor forțe magice care stabilesc destine. Acele forțe, atât în lumea tribală, cât şi în lumea noastră acționează prin cei ce slujesc acele forțe. În numele lor, ei capătă puteri. Magii din societatea tribală puteau cere orice sacrificiu, dacă, astfel, zeii ar fi fost de acord ca lucruri mai bune să se întâmple. În socialism, se putea cere orice. Astăzi, în numele „justiției sociale” şi al „justiției climaterice” se poate justifica orice intervenție a guvernelor.

Versiunea 23 martie 2023

Bibliografie

Aristotel (1999), „Politics”, Batoche Books, Kitchener.

Fukuyama, Francis (1992), „The End of History and the last Man”, Penguin Books.

Garrison, Roger (1986), „From Lachmann to Lucas: On Institutions, Expectations, and Equilibrating Tendencies” în Israel M. Kirzner, ed. Subjectivism, Intelligibility and Economic Understanding: Essays in Honor of Ludwig M. Lachmann on his Eightieth Birthday New York: New York University Press; London: Macmillan and Co., 1986, pp. 87-101.

Garrison, Roger (2001), „Time and Money: The Macroeconomics of Capital Structure”, Routledge.

Garrison, Roger (2005), „The Austrian school”, în Brian Snowdon şi Howard R. Vane (eds.), Modern Macroeconomics: Its Origins, Development and Current State, Edward Elagar.

Hayek, Friedrich (1935) [1931], „Prices and Production”, Augustus M. Kelly.

Hayek, Friedrich (1993), „Law, Legislation and Liberty: A new statement of the liberal principles of justice and political economy”.

Hayek, Friedrich (2009) [1941], „The Pure Theory of Capital”, Ludwig von Mises Institute, Auburn.

Hayek, Friedrich (1948) [1937], „Economics and Knowledge”, în Individualism and Economic Order, pp. 33-56.

Hayek, Friedrich (1948) [1945], „The Use of Kowledge in Society”, în Individualism and Economic Order, pp. 77-91, Reprinted from the American Economic Review, XXXV, No. 4 (September, 1945), 519-30.

Hayek, Friedrich (1948) [1946], „The Meaning of Competition”, în Individualism and Economic Order, pp. 92-107.

Hayek, Friedrich (1952), „The Sensory Order: An Iquiry into the Foundations of theoretical Psycology”, The Cichago University Press.

Hayek, Friedrich (1964) [1962], „Rules, Perception and Inteligibility”, în Studies in Philosophy, Politics and Economics, Routledge & K.Paul; First English Edition, pp. 43-65.

Hayek, Friedrich (1964) [1964], „The Theory of Complex Phenomena”, în Studies in Philosophy, Politics and Economics, Routledge & K.Paul; First English Edition, pp. 22-42.

Hayek, Friedrich (1974), „Pretence of Knowledge”, Nobel Memorial Lecture, 11 December, preluată în The American Economic Review, December 1989, pp. 3-7.

Hayek, Friedrich (1975), „A Discussion with Friedrich von Hayek”, The American Enterprise Institute for Public Policy Research.

Hale, Sarah; Will Leggett; Luke Martell (Eds.) (2004) „The Third Way and beyond: Criticisms, futures, alternatives”, Manchester University Press.

Koonin E. Steven (2021), „Unsettled: What Climate Science Tells Us, What It Doesn’t, and Why It Matter, Benbella.

Lachmann M., Ludwig (1976), „From Mises to Shackle: An Essay on Austrian Economics and the Kaleidic Society” Journal of Economic Literature , March, Vol. 14, No. 1, pp. 54-62.

Lewin, Peter (2014), „Hayek and Lachmann”, în Elgar Companion to Hayekian Economics (edited de Roger W. Garrison și Norman Barry), pp. 165-194.

Lewis, Paul (2014), „Hayek: from economics as equilibrium analysis to economics as social theory”, în Elgar Companion to Hayekian Economics (edited de Roger W. Garrison și Norman Barry), pp. 195-223.

Mises, Ludwig (2007) [1957], „Theory & History – An Interpretation of Social and Economic Evolution”, Ludwig von Mises Institute, p. 203.

Mises, Ludwig (1979) „Inflation”, în, Economic Policy: Thoughts for Today and Tomorrow, p. 63, 1979).

Popper, Karl (2013 [1945]), „The open Society and its Enemies”, First single-volume, Princenton University Press.

Piketty, Thomas (2020), „Capital and Ideology”, The Belknap Press of Harvard University Press.

Robbins, Lionel (1934), „The Great Depression”, Books for Libraries Press.

Stiglitz, Joseph (2001), „To a Third Way Consensus”, Project Syndicate, 8 May, 2001.

Stiglitz, Joseph (2023), citat de Rupert Neate în „Joseph Stiglitz: tax high earners at 70% to tackle widening inequality”, The Guardian, 22 January 2023.

White R., William (2014), „The Prudential Regulations of Financial Institutions: Why Regulatory Responses to the Crises Might Not Prove Sufficient”, OECD Economics Departemnt Working Papers No. 1108.

© Lucian Croitoru, 2023